

M. ABRAMIĆ – A. COLNAGO

UDK: 902.2(497.5 Starigrad)

904(477.5 Starigrad)“652”

ISTRAŽIVANJA U SJEVERNOJ DALMACIJI*

III. ISKAPANJA U STARIGRADU – ARGYRVNTVM

A. Mjesto.

Dalmatinski Starigrad¹ malo je obalno mjesto /Sl. 1/ uz Velebitski kanal, nasuprot morskom zaljevu Bokulja² usječenom zapadno od Venierova kaštela, u podnožju Vitrenika. Obalni pojas oko Starigrada sastoji se, po svom geološkom podrijetlu, od krednog vapnenca, tj. vapnenca iz razdoblja gornje krede, koji se često izmjenjuje sa šarenim slojevima breče koji su višestruko uklopljeni u mlađe konglomerate.³

Od istih su vapnenančkih i krednih breša oblikovani vrhovi i kukovi (npr. Anić kuk, Vaganac, Paklenac itd.), koji se vide s obale.

Južno od nove lugarnice, otprilike gdje teče južni kraj rimske nekropole, sve do Jasovskog zaljeva počinje područje mladog aluvijalnog taloga Velike Paklenice, kroz čiji istoimeni klanac teče divlji potok, koji često presuši, ali nakon obilne kiše ima razornu masu vode. Nakupine štuta sastoje se najčešće od samog šljunka, a među njima mjestimično se pojave stari diluvijalni nanosi (čvrsti konglomerati) ovog potoka.

Vegetacija je iznimno škrta, tako da cijelo područje poprima izgled velike kamene pustinje. Zbog jednoličnog prostora jedva se raspoznaju malobrojne siromašne kuće Starigrada. Samo nova crkva i župni dvor, tik uz more, omogućuju onome tko dolazi s mora da uoči naselje, jer kopnenih putova gotovo i nema. Ne dokazuje samo ime mjesta⁴ da je

---

*Zbog iznimne važnosti teksta za izučavanje Aserije, koji je tiskan 1909. godine, uredništvo časopisa se odlučilo na objavu prevoda. Izvornik: M. ABRAMIĆ, A. COLNAGO, Untersuchungen in Norddalmatien – III. Grabungen in Starigrad – *ARGYRVNTVM*, Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts, Wien, sv. XII., 1909, supl.

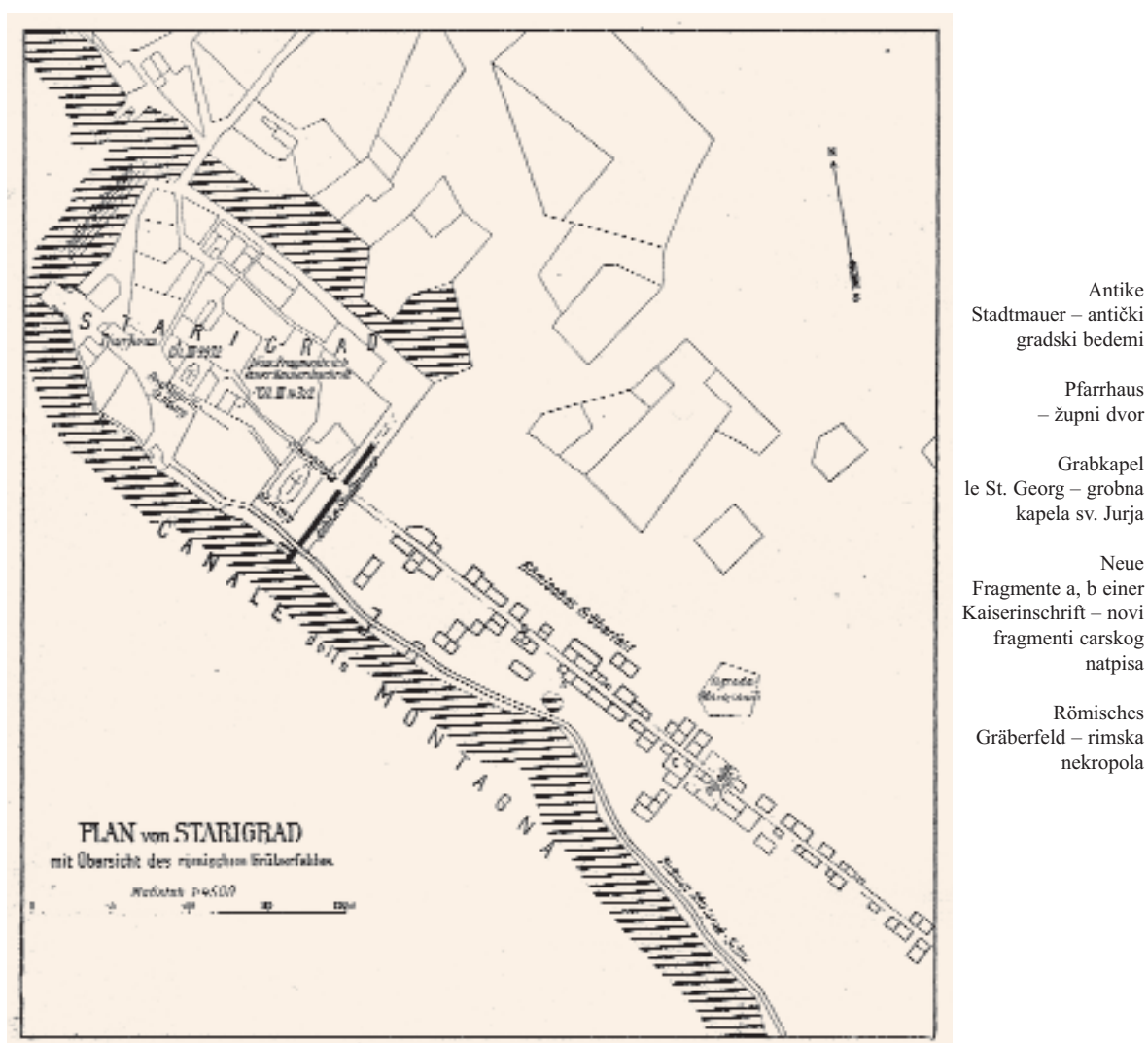
¹ Mjesto istog imena nalazi se i na hrvatskom dijelu obale.

² Kameni materijal za škrinje za pepeo iz nekropole u Starigradu, čini se da se lomio u tom zaljevu.

³ R. J. Schubert, Zur Geologie des österr. Velebit, u Jahrb. der k. k. geolog. Reichsanstalt, 1908, sv. 58, str. 374.

⁴ Starigrad odgovara često korištenom njemačkom nazivu Altenburg.

ovdje postojalo starije naselje; među većinom neobrađenim, kamenjem opasanim vrtovima, strše ostatci zidova, koji se, kao i na različitim ostalim mjestima antičkih obalnih naselja, sada djelomično spuštaju i ispod površine mora.⁵ Sjeveroistočno od župnog dvora, oko 3 m prema moru od sadašnje linije žala i paralelno s njim, prolaze temelji dugih, širokih zidina, očito gradskih zidina, koje su na južnom kraju mjesta očuvane u zamjetnoj visini, ali pokrivene ruševinama /Sl. 19/. Osim toga, ovdje je pijesak posut žutim i crvenim krhotinama cigli, izlizanih, poradi udaranja valova o obalu.

Sl. 19. Plan Starigrada.

⁵ Gnirs, Niveauschwankungen des Meeres während der letzten zwei Jahrtausende, Mitt. der k. k. Geograph. Gesellsch. in Wien, 1908, sv. 1 i 2, str. 11.

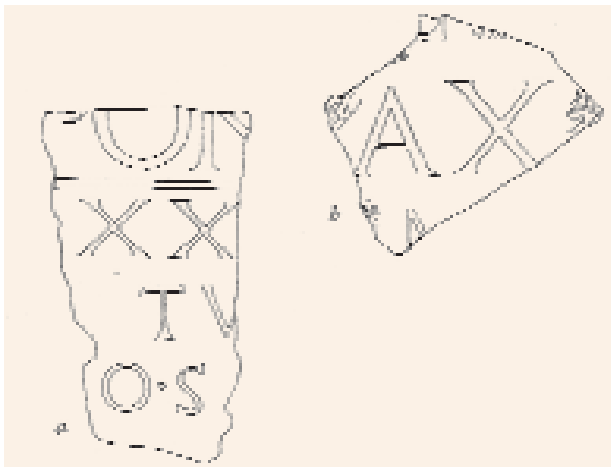
Rimski karakter antičkog naselja dokazuju ostatci uzidani u maloj, napola urušenoj grobnoj kapelici: rimski kamen s natpisom (v. stupac 51), koji je upotrijebljen kao pravi dovratnik, i komadi antičkog vijenca konzole, koji tvore gornji završetak nosive konstrukcije za zvona na ulaznoj strani.

Prijašnjih su godina izvađeni iz tla, u blizini crkvice, važni natpisi, sada sačuvani u muzejima Zadra i Splita. Malobrojni stanovnici mnogo pričaju o skrivenom blagu, za što su očito dali povod prigodni nalazi na nekropoli smještenoj južno od naselja.

U blizini Starigrada nađene su (Bulić, Bull. Dalm. II, 1879, str. 188) i reljefne brončane skulpture (vidi Sacken, Jahrbuch der künsthist. Samml. des Allerhöchsten Kaiserhauses, I, Tab. 4), koje su ukras za konjska prsa, a čuvaju se u carskoj antičkoj zbirci.

Pitanje naziva rimskog mjesta odsada se može smatrati riješenim. Ortopla, koja se ranije prihvaćala kao Starigrad, bila je sada na temelju natpisa na stijeni – Dessau 5953 b (Zagrebački vjesnik V, 1901, str. 100), identificirana kao Stinica,⁶ a Vegij, sljedeće od 140 obalnih mjesta koja je nabrojao Plinije, premješten je u Karlobag, tako da sljedeće mjesto prije Korinija, nazvano Argirunt⁷, mora biti dovedeno u vezu s ostacima u Starigradu.

Već je u Jahreshefte VIII, 1905, dodatak 57 i 60, bilo kratko naznačeno da ovamo zabunom spadaju i natpisi CIL III 9972 i 14322, koji se odnose na nepostojeći Starigrad – Obrovac te da iz prvog natpisa rezultira kako je Argirunt imao gradska prava već za Tiberija. Natpis CIL III 14322, s posebno lijepo isklesanim oblikom slova, sada smješten u jednom zidu muzeja u Sv. Donatu u Zadru, dokazuje da je car Tiberije – kad je 36. puta bio posjednik tribunske vlasti (34./35. god. nakon Krista) – komuni pod namjesništvom L. Voluzija Saturnina predao neki dar. Objekt carske zaklade nije imenovan, jer mjesto na kojem je natpis bio stavljen (zacijelo neka građevina) već bez daljnega omogućuje takav zaključak.

Na istom posjedu Ante Katalinića u novije je vrijeme nađen ulomak *a* (0,31 m visine, 0,175 m širine, 0,1 m debljine), čija je pripadnost carskim natpisima odmah dokazana. Kasnijim iskapanjem na istom je mjestu nađen jedan manji komad *b* (0,2 m visine, 0,23 m širine, 0,1 m debljine) koji pripada onom prethodnom, za koji se odmah iskazalo da je od male koristi.

⁶ Patsch, Die Lika in römischer Zeit, 23.

⁷ Usp. Jahreshefte VIII, 1905, dodatak, 57; Pauly – Wissowa, Real – Encyklopädie, II/1, 803.

Drugi red ulomka *a* završavao je tituliranje cara izjavom “tribunicia potestas”. U četvrtom redu je sigurno riječ o ostacima, iako samo od dva slova, imena namjesnika L. Voluzija Saturnina.

Od dva cara, pod kojima je Saturnin obavljao namjesništvo u Dalmaciji, dolazi u obzir samo Tiberije, na temelju navoda o najmanje dvadeset puta obavljanoj tribunskoj vlasti.

Posebna vrijednost ulomka *a*, međutim, postoji u ostacima trećeg reda. Sačuvana slova **TV**, koja pripadaju početku jedne riječi, mogu se nadopuniti samo s *tu[rres]*, a jadni ostatak slova **M** na fragmentu *b* zacijelo je tvorilo početak riječi *m[urum]*. Natpis, dakle, dokazuje da je komuna zahvaljivala caru gradske zidine zajedno s kulama, što se odrazilo, prema višestrukim analogijama, jednostavnom formulom *murum et turres dedit*. Kako je, dakle, car August, kao *parens coloniae*, poklonio gradske utvrde gradu Jaderu (CIL III 13264 i 2907, Dessau 5336), a vjerojatno i obližnjoj Arbi (usp. CIL III 3117 i 10117), na sličan način dao dokaz svoje carske milosti; tako je i Tiberije nastavio u tom smjeru politiku svojega adoptivnog oca, i zacijelo za više gradova mlade provincije (vjerojatno u povodu dodjeljivanja gradskih prava) pokrio troškove izgradnje utvrda iz vlastitih sredstava kao što je za unapređenje prometa dao u provinciji sagraditi vrlo razgranatu cestovnu mrežu.

Natpis CIL III 14322

*Ti. Caesar / divi Aug. f /
Augustus / imp. pontif. max. trib /
pot. XXX · VI · ded / L. Volusio Saturnin(o)
leg. pro pr*

Nađen 1895. godine, na istom mjestu kao i ulomci *a* i *b*, na isti je način trebao čuvati uspomenu na carski dar. Natpis je zacijelo nastao istim povodom tako da se čini opravdanom sljedeća nadopuna novih ulomaka:

*[Ti(berius) Caesar / divi Aug(usti) f(ilius) Au]g[ustus /
imp(erator)] pon[t(ifex) m]ax[imus] / trib(unicia) /
pot(estate)]XX[XVI] m[urum / et]tu[rres dedit /
L(ucio) Volusi]o S[aturnino] / leg(ato) pro pr(aetore)]*

S priličnom se vjerojatnošću može tvrditi da je car Tiberije dodjelu gradskih prava uzeo kao povod za podizanje bedema i kula novoosnovane komune.⁸ Možda se i CIL III 9972, trenutačno smješten u Splitu, može dovesti u vezu s tim događajem.

⁸ Prema Kubitscheku, *Imperium Romanum*, 232, to se pripisuje tribusu Klaudija; usp. i *De Romanum tribuum origine ac propagatione*, 82 ff.

*Iuliae August(ae) divi
Augusti, matri Ti(beri) Cae-
saris Aug(usti), L(ucio) Volusio
Saturnino leg(ato) pro pr(aetore)
C(aius) Iulius C(ai) f(ilius) Sulla ob dec(urionatum).*

Bilo bi shvatljivo ako je Julije Sula učinio posvetu carevoj majci iskazujući time i samom Tiberiju čast povodom njegova promaknuća, u savjetnički položaj, da je Sula bio član prvog vijeća komune Argirunt koje je ustanovio Tiberije.

U kapelici groblja sv. Jurja u dovratnik desno od ulaza uzidana je natpisna ploča s natpisom od kvarcnog vapnenca (0,23 m visine, 1,15 m dužine, 0,35 m mjerljive debljine]). Natpis je u dubokom reljefu.

Više se ne može ustanoviti prvobitna namjena spomenika.

*. .] Quinc[tius . ?] f. Max(imus)
Proculus*

B. Nekropola (usp. /Sl. 19/).

Dosad istražen nekropola u Argiruntu počinje na maloj udaljenosti od još sačuvanih jugoistočnih gradskih zidina i proteže se preko pola kilometra u dužinu, otprilike paralelno s linijom žala, do nove lugarnice.

Pri prvom pogledu na vijugavo stjenovito tlo obraslo škrtim grmljem ne bi se moglo ni naslutiti da bi se ovdje mogla tražiti nekropola da ju ovdje ponegdje ne odaju maleni, pod pravim kutom povezani zidići kao oskudni ostatci dugog niza građevina. K tome su se na dosta kamenja, koje je u velikom broju ležalo uokolo potpuno uništeno kišom i burom, na naše iznenađenje pokazali tragovi natpisa ili ostatci arhitektonskih ukrasa.

Iskapanja otežana zbog jako kamenitog terena iskazala su sljedeće rezultate vezane uz izgradnju nekropole: nekropola se protezala s obje strane ceste, koja je vjerojatno tekla od jednih gradskih vrata prema jugu, široka prosječno 4 m i nađena mjestimično još popločena. Tijek ceste mogao se pratiti sve do aluvijalnog područja Paklenice; do tamo sežu i posljednji dokazani grobovi.

Cijelu konstrukciju ceste opasuju, u nekada neprekinutom slijedu, 0,5–0,6 m široki, mjestimično do pola metra visine očuvani zidići, koji zatvaraju pravokutne parcele, koje su najčešće podijeljene poprečnim zidovima na manje prostore, većinom od 30 do 40 m², a rjeđa su veća, nepodijeljena ograđena područja.⁹

U blizini gradskih zidina bio je znatno ispresijecan široki prostor, jer su se ovdje ograđena područja širila sve do mora, a nastavljala su se djelomično i ispod morske površine. Unutar tih zidnih blokova stajale su, postavljene u zemlju, kamene urne ili neke posude pokrivene pločom od opeke, koje su sadržavale spaljene ostatke pokojnika. U cijeloj nekropoli dosad se moglo naići samo na grobove sa spaljenim posmrtnim ostacima.

Budući da su, unutar istog ograđenog prostora, uz kamene urne sa skupocjenim priložima bile i posude grube izrade, koje su u najboljem slučaju sadržavale svjetiljku i novčić, zacijelo se na istoj grobnoj parceli pokapala, osim članova obitelji, i služinčad; ovaj način ukopa mogao bi objasniti zašto su se često u susjednim škrinjama za pepeo i urnama nalazili novčići koji su se izrađivali u različito vrijeme. I izvan ograđenog prostora, usađene u “golu” zemlju, iskopane su mnogobrojne posude s pepelom, koje su sigurno pripadale siromašnijim ljudima.

Zidići, koji su ograđivali pojedine parcele, stršili su izvorno iz sada većim dijelom ispranih slojeva zemlje, i tako i izvana označavali grobove. Možda su bili dovoljni i pogdjegdje u uglove postavljeni cipusi.

Od grobnog kamenja, koje je označavalo pojedine grobove, održali su se samo oskudni ostatci, koji ipak dovoljno dokazuju da je, osim jednostavne stele i ovdje bio omiljen, za Dalmaciju i Liburniju karakterističan cilindrični grobni cipus, sa češerom pinije kao vijencem.¹⁰ Budući da se je ovo grobno kamenje nalazilo u neposrednoj blizini mora, služilo je sljedećih godina kao poželjan građevni materijal. Tom prilikom mnogi su grobovi mogli biti opljačkani, a ono što je preostalo, zbog vremenskih je utjecaja, poradi postupnog nestajanja zaštitnog sloja zemlje, propadalo i razmjerno se malo spasilo u stjenovitim dolinama ispunjenim crvenicom.

Ipak se dosada moglo dokazati 400 grobova, a među njima 25 škrinja s cilindričnim, rjeđe prizmatičnim škrinjama za pepeo sa žljebastim poklopcem, koji je bio pričvršćen pomoću željeznih, olovom optočenih spona. U malom broju slučajeva posmrtni su ostaci bili pohranjeni u dobro pečenim, glinenim urnama, opskrbljenim posebnim poklopcima. Posvuda su prevladavale jednostavne posude, izrađene od gline bogate pijeskom, koje su najčešće bile pokrivene kamenom pločom ili žljebastim crijepom koji je bio pričvršćen željeznim ili olovnim spojnicama.

Prilozi položeni u grobove nađeni su ili u posudi za pepeo ili blizu nje razasuti po tlu.

Što se je isprva moralo prihvatiti kao vjerojatno, naime da je nekropola počinjala u blizini grada te se tijekom vremena postupno proširivala, potvrđeno je, uglavnom, nalazima novčića. Grobovi u prvoj trećini nekropole sadržavali su, osim novčića julijevisko–klaudijeviske vladarske kuće, djelomično i obiteljske novčiće iz vremena republike, oni iz srednjeg dijela, pečate Flavijevaca i Antoninaca, a oni u posljednjem, većinom male brončane

⁹ Slična, laganim zidovima ograđena grobna mjesta, javljaju se u različitim dijelovima Rimskog Carstva, naposljetku u Kölnu; usp. o tome i u *Kunstdenkmäler der Rheinprovinz VI, Das röm. Köln, 304* i *Kisa, Das Glas im Altertum, 234*. Usp. također – za Akvileju, *Maionica, Mitt. d. Z. – K., 1898, str. 46*.

¹⁰ Usp. *Liebl, Jahreshefte XI, 1908, dodatak 75 ff.*

novčiće iz III. stoljeća, ali samo u pojedinačnim komadima. Upadljiv je potpuni nedostatak postdioklecijanskih novčića. Možda su se pokojnici, jer je prestao običaj spaljivanja, u vremenu koje slijedi pokapali negdje drugdje, ili je naselje u to vrijeme zadesila neka katastrofa.¹¹

Razdoblje procvata grada čini se da je bilo od sredine I. do druge polovice II. stoljeća poslije Krista. Iz tog vremena potječu najbogatije opremljeni grobovi, koji su se nalazili otprilike u sredini cijele grobne površine, blizu Marasovićeve i Katićeve ograde.

Među priložima susrećemo najčešće glinene svjetiljke i fibule, koje nisu bile uskraćene ni najsiromašnijima, naišlo se i na čaše najrazličitijih oblika i u neobično velikoj količini. Od brončanih su proizvoda bile zastupljene posude, šalice, svjetiljke i nakit. Često različiti karakteri tih poklona iz ljubavi dopuštaju zaključak o spolu pokojnika. Oružje, strugalo, udica i kocka za igru vjerojatno su se poklanjali muškarcima, a nakit, toaletni pribor i jantarni ukrasi ženama i djevojkama.

Od većeg su značenja ti prilozi ako se postavi pitanje njihove provenijencije. Samo obični glineni proizvodi potjecali su od obrta koji se nije proizvodio na tvornički način, dok je većina proizvoda bila uvezena. Za brončano posuđe dolazi u obzir kapuanska proizvodnja bronce koja je u I. stoljeću. Pečati na nekim čašama upućuju na središta italskoga umjetničkog obrta, možda Rim, a rezbarije od jantara i rezani kamen na Akvileju, gdje je taj nakit nađen u posebno velikim količinama, kao nigdje drugdje.

U blizini Akvileje bile su, prema novijim istraživanjima, radionice opeke, koje su svojom robom opskrbljivale cijeli sjeverni Jadran. Njihove firme mogle su se dokazati i u Argiruntu. Put preko Akvileje koristio se je i za ostalu italsku izvoznu robu; ovdje je bila uskladištena i prema potrebi odasлана u provincije. Sve sitnije starine, nađene duž hrvatsko – dalmatinske obale, imaju potpuno isti karakter.¹²

Izvoz u velikom pogonu osiguravale su neke trgovačke kuće, od kojih je nama najpoznatija obitelj Barbier,¹³ možda nije slučajnost da se u blizini Starigrada, u Ninu, mogu dokazati njihovi zastupnici.

Sistematskoj obradi grobnih priloga neka ovdje prethodi popis inventara nekih karakterističnih grobova.¹⁴

Nalazi iz nekropole u Starigradu glavni su sadržaj novog arheološkog muzeja u Obrovcu.

¹¹ Fischbach, Röm. Lampen, 51, pretpostavlja da je polaganje novčića u grobove bilo vrlo rijetko nakon 200. godine.

¹² Tome nas poučava npr. usporedba nalaza iz Osora (Benndorf, Arch.-epigr. Mitt. IV, 73 ff.), s onima iz Starigrada, Nina i dr.

¹³ Usp. Willers, Bronzeindustrie, 28; vidi Domaszewski, Jahrb. der kunsth. Samml. des Allerh. Kaiserhauses XV, 121 i 122, Napomena.

¹⁴ Usp. potpuno iste grobove iz Akvileje u Ritter, Mitt. d. Zentral – Komm. XV, 1889, str. 250 ff. i Katalog der arch. Ausstellung in Wien, 69.

Sl. 20. Inventar jednoga djevojačkog groba.

1. Djevojački grob /Sl. 20/, nađen u grobnoj parceli A:

Cilindrična kamena urna, visoka 0,52 m, poklopac sa željeznim sponama optočenim olovom, unutra staklena ola (*olla*), zatvorena posebnim staklenim poklopcem; ona sadrži ostatke kostiju otprilike 15 – godišnje djevojke, koji nisu u potpunosti sagorjeli. Osim toga:

staklena posudica, s tankom, četiri puta utisnutom stijenkom;

bočica za suze; školjka od oniksa, u obliku srca;

pet jantarnih prstena, većinom ukrašenih figuralnim prikazima (među njima tri s amajlijama smještenim u zatvorenu šupljinu konstrukcije prstena);

kutija od jantara (unutra prsten od pozlaćenog srebrnog lima);

rezbarije od jantara (pas koji spava i morski rak); jantarne perle na brončanoj žici, navučene na luksuzni vretenasti štap.

U zemljom ispunjenom prostoru

između kamene i staklene vaze ležale su dvije bočice prizmatična oblika i toaletna koštana žlica (duga 0,22 m).

Izvan kamene urne, u njezinoj neposrednoj blizini, ležale su, ispod pepela i ostataka ugljena, glinena svjetiljka marke **FORTIS** i jedan srednji Domicijanov brončani novčić.

2. Grob konjanika C. M. Severa, nađen u istom zidnom četverokutu kao i prethodni (1.).

Grobni kamen, publiciran u *Jahreshefte VIII*, 1905, dodatak, 57, nađen je neposredno pokraj kamene urne, tako da se ne može osporiti njegova pripadnost grobu. Nađeni prilozi dokazuju pripadnost pokojnika vojničkom staležu.

U poklopcem zatvorenoj staklenoj urni bili su ostatci kostiju odraslog muškarca i željezni prsten sa sarder – gravurom (Mars). Između ole i kamene urne za pepeo ležale su dvije duguljaste boce od zagasita stakla, staklena plitica; nadalje željezni mač, ostatci korica mača, strijela, ulomak širokoga željeznog strigila, posuda za kupanje, šesterostrani brončani kraj drška koji završava u obliku pseće glave; dva zvona od istog materijala, brončani ključ

s ključanicom, tri glatka brončana prstena, svjetiljka **FORTIS** i Hadrijanov srednji brončani novčić.

3. Grob s urnom, u blizini, u četverokutu B, koji je u sebi skrivao više rezbarija od jantara, sadržavao je i plitki brončani kotlić s uglađenim rubom, koštane rezane trake reljefa vinove loze, koje su očito poslužile za oblaganje jedne drvene kutije, svjetiljku s pečatom **VETTI** i Hadrijanovu srednju broncu.

4. “Ribarski” grob s urnom, u četverokutu C /Sl. 21/:

Staklena urna kao gore, unutra ostatci kostiju, osim toga boca, staklena čaša tankih stijenki, koja se konično stanjuje, bočice za suze i dvije glinene posude, od kojih je jedna glazirana.

Nadalje sjekira, kliješta i klinovi, ribarski harpun – sve od željeza, više brončanih udica, brončana svjetiljka, zvono, okovi male drvene kutije koja se može zatvoriti, medaljon s kukicom za lančić, dvije fibule, emajlirani broš i ostatak jednoga takvog, dva para kockica za igru i više znački.

Sl. 21. Inventar “ribarskoga” groba.

a) Natpisi

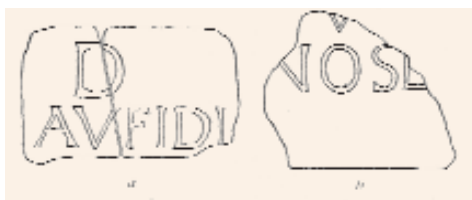
Nađeni su samo oskudni ostatci grobnog kamenja i tankih ploča, koje su nekad služile kao poklopci za urne.

1. Vapnenački ulomak, površina jako istrošena (visina 0,345 m, širina 0,21 m, debljina 0,125 m).

]Turc[ius
Tur[ciae
testa[mento.....et sibi
et sui[s...

2. Dva vapnenačka ulomka od kristaliničnog vapnenca, oba 0,028 m debljine, s unatrag ukošenim rubom, od toga zacijelo ostatci poklopca urne:

a dužina 0,14 m, visina 0,08 m

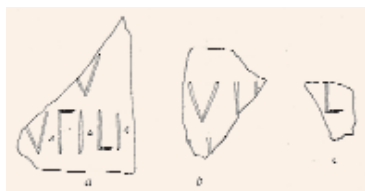
b 0,11 m i 0,097 m

3. Tri fragmenta, 0,021 m debljine, koji pripadaju poklopcu iste urne.

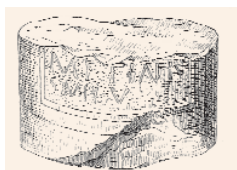
Fragment *a* se vjerojatno može nadopuniti nekim oblikom imena *Burana*.

4. Tri ulomka sličnih obilježja; debljine 0,012–0,015 m.

Na *a*: *fli* s interpunkcijom uz slogove.

5. Fragment 0,21 m visokog, cilindričnog cipusa; u flankiranom natpisnom polju ostatci dvaju posljednjih redova.

Metiniu/s Nilu[s...?

6. Ulomak, nađen u blizini Starigrada, kod Marasovih kuća, vjerojatno dopremljen iz nekropole:

]V i(n) f(ronte) p(edes) [..

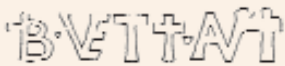
pa]rent[es....

ili me]rent[i...

7. Pečat koji se je uglavnom nalazio na žljebastim crjepovima, kojima su se pokrivala glinene urne.

- a) Radionica Kv. Klodija Ambrozija (*Q. Clodius Ambrosius*), čija je opeka bila vrlo rasprostranjena u Dalmaciji, nalazila se je, pretpostavlja Patsch,¹⁵ u blizini Akvileje.
b) Možda se to odnosi i na pečate koji su u Dalmaciji rjeđe zastupljeni:

*Tib(eri) Vetti Aviti*¹⁶

Pečati ostalih članova iste obitelji česti su u okolici Akvileje:¹⁷ *a* i *b* u više primjeraka; isto tako pečati **MVTTIENI**¹⁸ i **SOLONA** (*Solonas* ili *Solonate*).¹⁹

- b) Brončane posude i svjetiljke

1. i 2. Dva brončana vjedra/kotlića, s vijugavim kanelurama: primjerak prikazan na /Sl. 22/ visok je 0,10 m, presjek grlića iznosi 0,15 m, presjek plitke noge, ukrašene koncentričnim kružnim linijama 0,067 m, a drugi, istovjetni primjerak neznatno je veći. Stijenka posude raščlanjena je pomoću 48 energično zavijenih brazda. Završetci četverokutne spiralne drške trebali bi podsjećati na poznate pačje glave bolje izvedbe. Krajevi ručke su pomoću posebno izlivenih karika u obliku listova nalemljeni na stijenku posude.

3. Slično je izbrazdan i plitak (0,075 m visok) kotlić u obliku tanjura, čija je stijenka mjestimično sasvim uništena, s posebno zalemljenim, horizontalnim, ugladenim grličem posude (presjeka 0,24 m); koja je nađena u grobu bogatom prilozima, zajedno s Hadrijanovom srednjom broncom. Noga i karike su slično napravljeni kao i kod dviju, upravo spomenutih, posuda, samo što ručka nije spiralna, nego valovita.

¹⁵ Wissensch. Mitt. aus Bosnien VI, 235. Usp. i Jahreshefte VIII, 1905, prilog, 48. Napomena 15.

¹⁶ CIL III 3214–16, 10183–4, usp. V 8110–159.

¹⁷ CIL V 8110, Pais 1077₁₅₀, 1080₁₇₂.

¹⁸ CIL III 6434₃, 14031, usp. 10186₁₆.

¹⁹ Usp. Mommsen CIL III p. 1178; Patsch, Lika, stupac 112.

Willers²⁰ izričito ističe, suprotno ranijim tvrdnjama, da kanelure te grupe posuda nisu izvedene obradom metala, već lijevanjem. Novootkriveni primjerci pokazuju da je ta tvrdnja točna. I Willersovo datiranje izrade toga brončanog posuđa, na kraj I. stoljeća poslije Krista, u potpunosti je dokazano, budući da su posude iz Starigrada mogle dospjeti pod zemlju oko sredine II. stoljeća. Ipak se sa sigurnošću ne može tvrditi da su proizvedene u tada cvjetajućoj kapuanskoj proizvodnji bronce, jer se tim umjetničkim obrtom bavilo i u drugim italjskim mjestima.²¹ Ta vrsta posuda sigurno je italjska, vjerojatno uvezena preko Akvileje, jer je Willers dosad, od 37 primjeraka, samo jedan označio po pripadnosti s juga (Hrvatska).

Sl. 22. Brončani kotlić.

4. 5. S većim se pravom može prihvatiti kapuanska provenijencija brončane plitice /Sl. 23/, jer cijeli niz potpuno istih primjeraka nosi imena poznate kapuanske firme.

Okrugla plitica (presjeka 0,15 m) izlivena je u jednom komadu zajedno s lagano uvijenom drškom (0,105 m). Niski koncentrični prsteni (presjeka 0,056 m), na nozi posude pokazuju uzorak kakav ostavlja izrada na lončarskom kolu.²² Jednostavne linije ukrašavaju i disk na posudi. Drška je pri kraju probušena u obliku ključanice, a završava ukrasom u obliku puceta (bradavice, izbočine).

Druga slična zdjela (dužine 0,24 m, presjeka 0,16 m) s podebljanim diskom ima samo kružni uzorak na unutrašnjosti noge. U ušici, na kraju drške, vide se još ostatci željezne karike koja je služila za nošenje posude.

Namjena te posude može se prepoznati prema potpuno očuvanoj garnituri iz Pompeja.²³ Na karici ukrašenoj glavom ovna, vise: brončana bočica za ulje, četiri strigila i jedna zdjela istog oblika kao opisana, koja je služila za polijevanje vrućom vodom nakon vježbanja u palestri ili u kupalištu. Zajedno s drugom tavom našao se jedan strigil i u Starigradu. Dva od upravo opisanih istovjetnih primjeraka nađena su pri iskapanju Prijene,²⁴ u grobnoj komori, unutar gimnazije. Vjerojatno je grob bio položen

²⁰ Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie*, 57 ff.

²¹ Usp. Beltz, *Römisch – Germanisches Korrespondenzbl.* I, 1908, str. 50.

²² Usp. Pernice, *Untersuchungen zur antiken Toreutik*, Jahreshefte VIII, 1905, 54.

²³ Museo Borbonico VII, T. 16; Mau, *Pompeji 2*, Sl. 228, usp. Willers, nav. mj, 72.

²⁴ Wiegand, *Priene*, Sl. 292 a, b.

Sl. 23. Brončana plitica za kupanje.

Sl. 24. Brončana zdjela.

početkom I. stoljeća, nakon Krista. Ako posude iz Prijene nisu uvezene iz Italije, ipak dokazuju da je i u tom umjetničkom obrtu helenistički istok pokazivao put rimskoj proizvodnji.

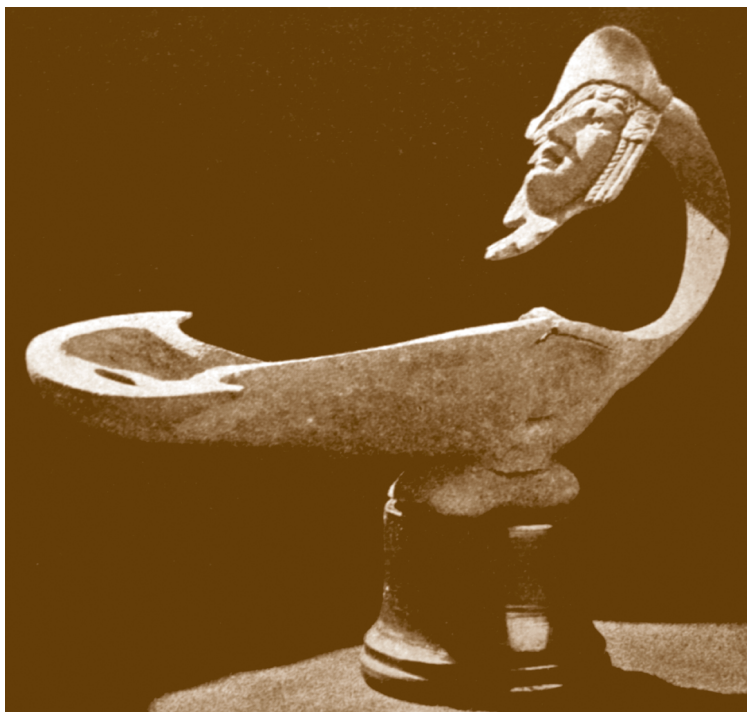
6. Okrugla zdjela (promjera 0,18 m, visine 0,055 m) djelomično izjedena divljom patinom /Sl. 24/; stijenka posude narebrena u obliku školjke, noga s uobičajenim prstenastim uzorkom odskače od takvog oblika. Mnogobrojne zdjele i posude iz Pompeja dokazuju da je uzorak školjke bio vrlo omiljen u izradi stolnog i kuhinjskog posuđa.²⁵

7. U neposrednoj blizini kamene urne, čiji je sadržaj već opljačkan, nađene su dvije srednje bronce Marka Aurelija i šesterobridna prizmatična kutija od tankoga brončanog lima (0,02 m visoka, stranica 0,045 m) s plitkim dnom i zasvođenim poklopcem, koja je zacijelo služila u kozmetičke svrhe. Nosila se na jednoj uški, a spone su napravljene u obliku ljupkih ženskih glavica.

Održalo se je i više tankih, lagano svinutih brončanih pločica, koje su služile za oblaganje drvene kutije.

²⁵ Mau Mau, Pompeji², Sl. 222 s; Pernice u Lehnert, *Gesch. d. Kunstgewerbes* I, 114; Hettner, *Trierer Museum* 85, ORL Kastell Hofheim, T. VIII 4; *Westd. Ztschr.* XIX, 1900, T. XXV₅.

8. Među brončanim svjetilkama poglavito je spomena vrijedan primjerak koji je slučajno nađen prije sistematskih iskapanja (dužina 0,20 m, potpuna visina 0,14 m), a čuva se u Museo Civico u Trstu /Sl. 25/. Radi se o spremniku za ulje koji je prilično oštećen, dok

Sl. 25. Brončana svjetiljka.

mu je dobro očuvana drška, koja završava slobodno visećom tragičnom maskom. Svjetiljke, koje imaju slične ukrase, dosad su se većinom nalazile u Akvileji, i to u nekoliko prekrasnih primjeraka, što znači da bi ovaj, nađen u Starigradu, trebalo registrirati kao akvilejski.

9. Svjetiljka jednostavna oblika (0,085 m dugačka, 0,028 m visoka), koja se sastoji od okruglog spremnika za ulje koji završava nosom, te niske prstenaste noge. Na nosu i spremniku za ulje nalazila su se dva nastavka na koje su bili pričvršćeni lančići na kojima je svjetiljka

visjela (očuvani su samo nosivi koluti sa završetcima lančića).

10. Kao stojeća i viseća služila je jedna druga svjetiljka (0,095 m dužine), slična oblika, čija je ručka imala okomiti završetak u obliku potkove.

11. Mala brončana svjetiljka, dužine 0,054 m, s ručicom u obliku potkove ili mladog mjeseca; dno plitko, s uzorkom krugova.

Osim toga ležale su, na više mjesta u zemlji, brončane ručice, prstenje s lančićima i ostali predmeti, koji su ranije pripadali sada već uništenim grobovima.

c) Glinene posude i svjetiljke.

Glineni predmeti, posebno kad je riječ o svjetilkama, izrazito su slabo zastupljeni. Kod nekih grobova staklene su urne bile zamijenjene trbušastim glinenim loncima (visina 0,22 m, promjer 0,22 m) sa čunastim završetkom, stoga s malom stajaćom plohom. Imali su kratke drške, malo odmaknute od diska, gore je bio konični glineni poklopac koji je završavao bradavičastim izbočenjem. I u loncima bez drške oblika “Koenen”, “Znanost o posudu” XV₁, bili su ostatci mrtvih tijela.

Od tih urni i lonaca sačuvalo se nekoliko primjeraka od dobro pečene, crvenožute gline. Daleko najveći broj urni ipak se sastojao od lonaca od tamnosive, bogate pijeskom i slabo pečene gline, koji su se, ako već nisu bili nađeni razbijeni, raspadali pri pronalasku, tako da se nije mogao sačuvati ni jedan jedini primjerak. Njihov je oblik manje – više jednak tipu “Koenen” XVII 1 i 2. Među priložima su gotovo u potpunosti nedostajali glineni predmeti. Pronađeno je nekoliko plitkih tanjura (promjera uglavnom 0,25 m), glatkih stijenki sa stajaćim prstenom i bočica s jednom drškom najobičnijeg oblika. Stakleni unguventarij bio je pogđjegdje zamijenjen cilindričnom bocom (0,185 m visine), debelih stijenki i dugačkim ljevkastim grlicem.

U “ribarskom grobu”(usp. /Sl. 21/) ležala je zeleno glazirana boca sa širokim izljevom i visokim ručkama (0,16 m visine) i manja bočica, ukrašena na vanjskim stijenama punktiranim redovima i prstenastim ručicama (0,07 m visine).

Posuđe od tere sigilate, koje je bogato zastupljeno u rajnskim i galskim grobovima, a često i u nekropolama Norika i Panonije, pa sve do granice Drave,²⁶ skoro je u potpunosti izostalo u nekropoli u Starigradu. Vrijedan je spomena samo ulomak koji pripada posudi oblika Dragendorff, 29 (ispod šipke s perlama vinova loza; iznad toga lav u skoku u flankiranom polju). Inače su nađeni samo manji fragmenti tere sigilate najlošije vrste, s listovima akanta i vitičastim motivima.

Nasuprot tome, zapažena je velika količina svjetiljki. One su istodobno karakteristične za rimske grobove, jer se rijetko nalazi grob bez svjetiljke. Čak i najsiromašniji su mogli, ako ništa drugo, umrlome u grob staviti bar svjetiljku, pa makar je morali uzeti iz kućanstva. Kod mnogih svjetiljki još se vide tragovi plamena na nosu; neke su možda zapaljane i uz mrtvački odar. Ali isto je tako sigurno da je većina stigla neupotrijebljena u grobove ili je bila izvorno radionički izrađena samo za pogrebne svrhe.

Prema obliku sve rimske svjetiljke imaju jednu jedinstvenu vezu, bez obzira na to koliko se razlikuju po svojoj veličini i svom izgledu koji ovisi o slikovitom ukrasu. Svima im je zajednički okrugli spremnik za ulje. Različite podvrste se razlikuju prema ukrašavanju poklopaca i konkretnom oblikovanju nosa. U dosadašnjim pokušajima ispitivanja i podjela enormno velikog broja svjetiljki upravo su dva navedena momenta bila odlučujuća.²⁷

Svjetiljke koje potječu iz nekropole u Starigradu, mogu se lako podijeliti u dvije glavne skupine. U prvu skupinu spadaju svjetiljke čiji se nos nastavlja neposredno na spremnik za ulje, bez povezujućega članka, tako da prevladava okrugli oblik, ili daleko strši /Sl. 26–28/, obuhvaćen dvjema volutama, u obliku puža. Završetak je tada okrugao ili u obliku tupoga kuta, prema čemu bi se trebala obaviti podjela u podgrupe.

²⁶ Usp. Katalog der arch. Ausstellung in Wien, str. 6 ff.

²⁷ Osim Dressela u CIL XV p. 782 i J. Finka, Münchner Sitzungsber. phil.-hist. Kl., 1900, str. 685 ff., pozornost zaslužuju i radovi O. Fischbacha, Römische Lampen aus Poetovio, Graz, 1896. i G.v. Bersasja, Le lucerne fittili romane di Nona u Bullettino Dalmato 1902–1906, jer uzimaju u obzir predmete panonskih i dalmatinskih nalazišta. Usp. i Kenne, Die antiken Tonlampen.

Sl. 26. Glinena svjetiljka.

Izgled svjetiljke određuje gornji disk, koji je obuhvaćen uskim horizontalnim rubom, prema unutra lagano zaobljen i gotovo bez iznimke ukrašen reljefom.

Dno je plitko i nikad nema pečat utisnut u kalup; rijetko ima utisnutu radioničku oznaku ili drvenim štapićem napisano ime. Svim svjetiljkama te grupe zajednička je vrlo fina obrada gline s premazom neke vrste firnisa; kod malog broja kratkonosih svjetiljki drška se nalazi nasuprot nosu.

Svjetiljke druge grupe /Sl. 29–31/ uglavnom karakterizira uzdignuti disk, koji obrubljuje poklopac tik uz brid, ali često obuhvaća i jako izbočeni nos, te sprječava istjecanje ulja pri nalijevanju. Na disku se obično javljaju dva, katkad tri, u pravilu masivna produžetka, koji su izvorno služili kao učvršćivači lančića na kojima je svjetiljka visjela. Na dnu posude, je, u pravilu, pečat radionice s

reljefnim slovima i flankiran kružnim vijencem. U pojedinačnim slučajevima nema pečata, ali kružni vijenac uvijek je bio tu. Svjetiljke kratkoga nosa rijetke su u toj grupi, kao i primjerci opremljeni jednom drškom. Redovito nedostaje premaz firnisom; ako postoji reljef na gornjem disku, on je ograničen na jednu masku. Mnoga obilježja, kao nedostatak firnisa, neprobušeni produžetci na rubu, nedostatak tragova gorenja, daju sa sigurnošću naslutiti da je većina svjetiljki druge grupe proizvedena radionički, kao sepulkralna roba.

Ta podjela svjetiljki iz Starigrada prema obliku i izgledu dijeli primjerke i kronološki. Prva je grupa ujedno i starija, oblik se razvio iz grčkih svjetiljki i bio je,

Sl. 27 i Sl. 28. Glinene svjetiljke.

kako dokazuju iskapanja, vrlo jako zastupljen u zalihama grčkih gradova helenističkog vremena, kao na primjer u Pergamonu, Prijenu, Efezu, Teri i Delosu,²⁸ dok svjetiljke druge skupine ovdje potpuno izostaju. Ovaj se oblik prvi put pojavio sredinom prvog stoljeća prije Krista (usp. Priene, str. 458), a njihovo širenje vjerojatno počinje u doba prvoga carstva.

²⁸ Conze, *Kleinfunde von Pergamon*, Abhandl. der Berl. Akad., 1902.; Zahn, *Priene*, str. 458; Heberdey *Ephesos I*, str. 179; Hiller v. Gaertringen, *Thera II* 76, III 180; Deonna, *Bulletin de corr. Hell.* 1908, str. 168.

Nije se pokušalo datirati svjetiljke prema novčićima koji su nađeni zajedno s njima, jer se samo u malom broju slučajeva mogla dokazati pripadnost svjetiljke i novčića istom grobu, a i inače bi taj način kronološkog određivanja bio potpuno nepouzdan, jer npr. republikanski srebrnjak isto tako malo dokazuje starost svjetiljke firme **FESTI**, koja je nađena s njim, kao i eventualno pojavljivanje oruđa kamenog doba u rimskim grobovima Argirunta.

Oblikom su svjetiljke prve grupe bile zastupljene s 32 primjerka, među kojima 9 prilično oštećenih, ali ipak s još očuvanim reljefnim ukrasom. On se kod svjetiljki s kratkim nosom većinom ograničava na rozetu s više listova ili ga ovdje uopće nema, a katkada je flankirajući rub ukrašen vijencima od hrastova lišća /Sl. 26/. Od figuralnih prikaza prevladavao je eros, koji se čas igra s psićem, čas mu je na ramena natovarena teška košara s voćem, čas je prikazano samo njegovo poprsje. Iz mitskog svijeta susreće se Ganimed, koga otima orao, a iz svakidašnjeg su se života uzimale omiljene gladijatorske scene. Svijet životinja također je korišten za prikazivanje.

Među prikazima životinja česti su grifon i Pegaz; nadalje često dolaze lavovi, jelen i pas. Izgleda da su osobito omiljene bile borbe među životinjama: tako pas progoni zeca ili već sjedi jadoj životinjici na leđima, zahvati se i s veprom, pijetao se bori sa zmijom /Sl. 27/ ili je već proglašen pobjednikom pomoću palmine grane. I flora je zastupljena: nailazi se na granu s žirovima i lišćem, različite penjačice i lišće, koji rastu iz vaze. Ni kult bogova nije zaboravljen: na jednoj svjetiljki pojavljuje se između dviju baklji gorući oltar ili se na njemu nalaze atributi Bakha: *thyros* i maska.

Kao marka na dnu posude upotrebljavala se obično jednostavna linija vijenca, katkad povezana s crtežem sličnim vilama ili je kao kod sigilata robe utisnut na dnu svjetiljke potplat /Sl. 32/. Nekad je, postupkom urezivanja, uneseno slovo **L** između unakrsno raspoređenih točki (usp. Rö. Limes in Öster. IX, Sl. 30/6 i i Archeografo

Sl. 29. i 30. Glinene svjetiljke.

Triest.³ IV 266). Jedna svjetiljka, s prikazom gladijatora ima na dnu štapićem u još mekoj glini urezano ime **ROMANH SIS** *Romanesis* /usp. Sl. 28/. To ime (na precrtanom primjerku dugi samoglasnici pisani grčkim slovima, a ostala slova latinskim) govori, kako je istaknuo Mommsen CIL III 7310₃, o neromanskoj provenijenciji svjetiljke – na italskom tlu zaista su nađeni samo malobrojni primjerci, i to u Rimu i donjoj Italiji. Većina ih dolazi s grčkog

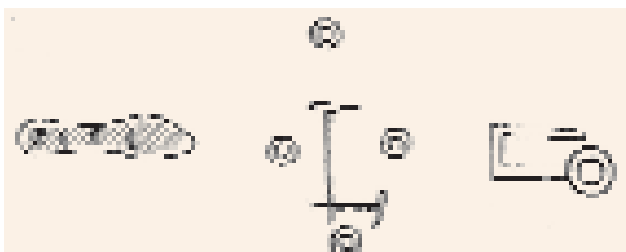
istoka: Delosa, Prijene, Knidosa, Atene i iz gradova na sjevernom (Akvileja) i istočnom dijelu jadranske obale.²⁹

Dok svjetiljke prve grupe karakterizira reljefna slika, dotle je naprotiv kod druge grupe najvažniji pečat na donjoj strani svjetiljke; reljefni ukras, ako uopće postoji, ograničava se na masku ili bradatu Amonovu glavu³⁰ /Sl. 29/, katkada i na poprsje krilatog erosa. Od maski su tragične ženskog roda /Sl. 30/, a komične muškog /Sl. 31/. Pečat na dnu posude je, u pravilu, nanesen reljefnim slovima, pa prema tome oblikovan istodobno s donjom polovicom svjetiljke. Od 95 svjetiljki te grupe bez pečata su dvije očuvane neoštećene. Kod osam svjetiljki bilo je oštećeno dno. Zastupljeni su sljedeći pečati:

(Brojka u zagradi govori o broju primjeraka.)

Sl. 31. Glinena svjetiljka.

Sl. 32. Marke na dnu glinenih posuda.

²⁹ Rom, CIL XV 66581₁₋₅; donja Italija, CIL X 8053₁₇₃; Delos, Deonna, Bull. d. Corr. Hell. 1908, p. 170 i CIL III 7310₃; Priene 454 i 197 i Bull. Corr. Hell. 1908, str. 171. Napomena 2; Knidos, Walters, Hist. of anc. pottery I 108; Atena, CIL III 7310₃; Afrika, CIL VIII 10478, 37; iz Dalmacije CIL III 10184, 4, tamo i primjerak s istim reljefom; usp. 12012, 79 i 2328₁₇₉.

³⁰ Usp. Welcker, Deckel röm. Tonlampen, Frankfurter Einzelforschungen I, str. 34, Sl. 1 i 5 i Mitt. der Altertums – Kommission für Westphalen V, 370.

ANNI (1) usp. CIL XV 6295, na aretinskim proizvodima XI 6700, 31a; Chase, Collection Loeb 237

APOLAVSTI (1)

APRIO (1)

V

APRIO između toga vijenac i palma (1)

ATIMET (1)

ATIMETI (5)

A[. . . .] (1)

CAMPILI (1)

CARPI usp. CXV 6355

ERIALIS (1)

COMVNI (2)

COMVNIS (1)

CRESCES (1)

CRESCES (5)

C·DESSI (1)

FELIX (3)

FESTI (3)

FORTIS (25, uz to možda još tri puta)

FORTIS pod tim vijenac i palma (1)

FORTIS pokraj list, ispod vijenac i palma (1)

IEGIDI (2)

IEGIDI ispod toga tim vijenac i palma (1)

MVRRI (1)

NERI (1)

OCTAVI (3)

OCTAVI ispod toga

OPTATI vijenac i

OPTATI palma (1)

PASTOR (1)

PASTOR (1)

PASTOR **THALLI** (1)

F (1) **VETTI** (1)

SABINI (1) **VIBIAN** (1)

SEXTI (1) **VIBIANI** (6)

STROBILI (6) **VIBVLE!** (1)

THALI (1) **VRSIO** (2)

d) Stakleni predmeti.

Za sepulkralne svrhe služile su staklene ole, spremnici za pepeo, koje su, stavljene u kamene škrinje, očuvane zajedno sa svojim sadržajem, u više primjeraka. Puhane su od prirodnoga, nedekoloriziranog, plavozelenog stakla, koje se većinom zbog oksidacije lijepo prelijeva duginim bojama. Oblikom mnogo ne variraju – najčešće se radi o posudama trbušasta oblika /Sl. 33 i Sl. 34/ s više – manje jako stanjenim, kraćim ili dužim, vratom. Ručke su zaobljene, svinute pravokutno ili poprijeko, a ponekad ih uopće nema. Visina varira između 0,25 m i 0,30 m. Za zatvaranje su služili stakleni poklopci zaobljena konusna oblika, s hvataljkom u bradavičastom obliku.³¹

Sl. 33 i 34. Staklene urne.

³¹ Kisa, *Das Glas im Altertum*, oblici 167, 168, 171.

Pojedinačno su se za istu svrhu upotrebljavale četverokutne posude izrazito debelih stijenki /Sl. 34/, s okruglim vratom.³² One su se u kućanstvu upotrebljavale za različite svrhe, a posebno su bile pogodne za transportiranje tekućina (Kisa, str. 315). Jedini primjerak nađen u Nekropoli u Starigradu ima na dnu posude oznaku radioničke marke u obliku više koncentričnih krugova. Jedna druga, nađena u komadima, ali skoro potpuno ponovno sastavljena, ima pravokutni presjek, a na dnu, puhan laganim reljefom, vijenac i granu palme; radionička marka koja se češće susreće kod svjetiljki (v. gore).

Sve ostale staklene posude stavljale su se pokojnicima u grob kao znak ljubavi onih

koji su ostali iza njih; najčešće su to boce /Sl. 35, Sl. 36, Sl. 37/. Na još goruću lomaču ili užareni pepeo mrtvaca izlijevala su se mirisna ulja i tada polagala boca u grob. Iz grobova je izvađeno oko 50 većinom neoštećenih komada. Kako je njihova proizvodnja postala laka izumom puhanja stakla, tako je nastajalo

Sl. 35, Sl. 36, Sl. 37. Boce.

sve više osebnosti, pa zapravo ni jedan primjerak ne sliči drugome. Svim bocama je zajednički prilično dugi cjevasti vrat, dok tijelo otisnuto čas loptasto, čas konično ili s naborima, zapravo uzima oblik koji se prilagođava obliku stajaće plohe /Sl. 37/. Prosječna visina boca iznosi 0,10 m–0,12 m (Kisa, Formen 13 do 16, 22, 23).

Iznad uobičajenih mjera visine jedna je neoštećena boca (0,30 m) jajolika tijela i dugačka vrata 0,11 m /Sl. 36/.

Svojim osobitim oblikom razlikuje se od ostalih primjeraka, 0,10 m visoka, bočica, bez drški, cilindrična oblika i kratka vrata. Manji primjerci od debela stakla, koje sada izgleda kao matirano, čija je širina vrata gotovo jednaka širini stajaće plohe, zatim boce sa širokom bazom i uskim cjevastim vratom, od plavozelena stakla, predstavljaju prijelaz prema takozvanim bočicama za suze. Te minijaturene posudice, puhanе u bezbrojnim varijantama, u obliku mijehа, cijevi, kapljica, služile su kao spremnik za držanje pomasti, ulja i ostalih mirisnih tekućina.³³ U cjelokupnom inventaru grobova najčešće su zastupljeni ti stakleni predmeti – u Starigradu je sakupljeno preko 150 komada.

³² Usp. Westd. Ztschr. XXIV, 1905, str. 336, Sl. 1, 2.

³³ U Mitt. der Zentral – Komm., 1885, XI, str. LXXXI, dana je kemijska analiza nađenog ostatka pomasti. Muzej u Akvileji posjeduje više balzamarija s ostacima njihova sadržaja.

Iz tog mnoštva treba posebno istaknuti bočicu u obliku fiole (0,165 m visoku) /Sl. 39/, koja se zbog male širine stajace plohe vjerojatno nosila s uzicom koja je bila lagano položena uz otvor (usp. Kisa, str. 328; H. Lamer, *Mitteil. zur Gesch. der Medizin*, 1909, str. 314, misli na spletenu slamu). Cilindrični vrat proširuje se otprilike u sredini, a zatim se opet sužuje prema završetku, u obliku kapljice.³⁴

Jedna druga fiola (0,14 m visine) ukrašena je s četiri dužna nabora /Sl. 38/,³⁵ čime su se i glatke stijenke boca i vrčeva pokušale raščlaniti pomoću najčešće četiri nabora i utisnuća, pa je time postignuta, i kod bezbojnog stakla, igra svjetla i sjene. Taj dekorativni motiv zasigurno je posuđen od keramike, ali je katkada sigurno nastao zbog praktične potrebe, da se posuda bolje i sigurnije prihvati.

Sličan dojam ostavlja i minijturni primjerak (0,044 m visine) u obliku hodočasničke bočice; njegov je pandan sićušan balzamarij od lijepoga, tamnoplavo obojenog stakla.

Sl. 38 i Sl. 39. Firole.
Sl. 40. Merkur bočica.

Među balzamarije spadaju i bočice 0,06 m–0,10 m visine, niske, skoro diskasta tijela, duga cjevasta vrata i posebno široka grlića. One imaju, najčešće na dnu, radionički pečat s udubljenim slovima, koji je postignut napuhavanjem staklene mase na izdignuti oblik pečata. Sredina pečata i dna boce ne podudaraju se uvijek, što često otežava čitanje nepotpuno i nejasno izbočenog pečata.

Promatrani su sljedeći pečati:

PATRIMONI • s kružnim tijekom, unutar kruga nejasno izraženi lik (Viktorija?) između dva slova, **A** i **C**. Budući da se isključivo između **P** i **I** nalazi jasna točka, pečat sigurno glasi *patrimoni*, iako, prema Dresselu nedostaje *rationis* (Kisa, *Stempel*, str. 925). Dresselovo i Froehnerovo

rješenje (CIL XV 6967) *P. Atri Moni(mi, – toris?)* postaje time potpuno nemoguće. Pečat je italjski, možda od grada Rima. U Germaniji se pojavljuje na uvoznim primjercima. Muzej Sv. Donata u Zadru posjeduje dva primjerka iz nekropole susjedne Enone s tim pečatom.³⁶

Kružni pečat na dnu 0,10 m visoke bočice za pomast, pomalo ekscentričan: **A. VOLVMNIIANVARI** • zbog točke iza **IANVARI** • čitanje *Ianuari* postaje nemogućim.³⁷

³⁴ Slični primjerci, Kisa, T. oblika A2 ; Froehner, *Verr. ant.* VIII, 50; u *Bonner Jahrb.*, 59, T – VI; Hettner, *Trierer Mus.*, str. 109, 27; *Westd. Ztschr.* XVI, T. XV, 9.

³⁵ Usp. Hettner, *Trierer Museum*, str. 107, 20.

³⁶ *Bull. Dalm.*, 1903, str. 151; *Jahrb. der Zentr. Komm.* I, 1903, str. 182.

³⁷ Usp. CIL XII 5696, 17, XIII 10025, 10, XV 6970.

A(uli) Volumni Ianuari (Kisa, 925), u sredini Viktorija s vijencem i palminom grančicom udesno, između slova **C** i **L**. Ostatci okruglog pečata na ulomku dna jedne boce koji teku oko nejasnih ostataka nekoga lika:

⊙ · MANC

Potpuni pečat (Kisa, str. 925) dosad je poznat samo kod četiri primjerka: usp. CIL XV 6966 – 1, gdje je razriješeno *M. Anc(...)* *Ar(...)*, *Pr(...)*; na primjerku koji je pronađen u novije vrijeme, ispred **MANC** je jasni ostatak jednog **O**, dakle možda:

*M. Anc[ar(ius) Primi]o*³⁸

Konačno su se na jako oštećenom dnu jedne bočice sa širokim vratom mogli dokazati ostatci slova nejasnoga okruglog pečata, ali inače tipičnog osobito za posude s većom površinom dna:

VFIN

VFIN R]ufin[i]...?

U unutrašnjosti vijenac i nejasni prikaz. Dosad još nepoznat; možda je ulomak CIL XIII 10025₁₄ (usp. Kisa str. 940, n. 12) ostatak istog pečata.

Sl. 41. Prizmatična boca.

Pečati na dnu, u pravilu s izdignutim slovima, utisnuti su i na takozvanim lagonama,³⁹ većinom četverostraničnim, prizmatičnim bočicama s kratkim vratom, plitkim rubnim naborom i širokom, obično izbrazdanom, drškom.

Jedan, jako oštećeni primjerak (0,155 m visine), ali s intaktnim dnom, na pečatu ima ime:

BLASTI
⊙
LAEMILI

L. Aemili Blasti (Kisa, str. 929).⁴⁰

Sl. 42. Bočica za ulje.

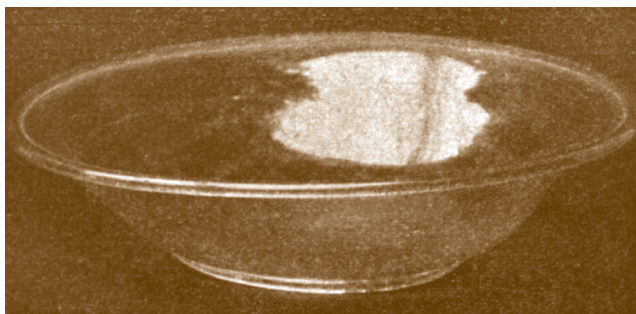
³⁸ Usp. CIL XI 6710, 4, XIII 10025, 7.

³⁹ Kisa, nav.dj., str. 323 i prikaz 64.

⁴⁰ Usp. CIL XV 6990, XI 6710, 3.

Dosada su proučavani stakleni proizvodi s tim imenom samo iz mjesta: Rim, Veleja i Firenca, zato je taj pečat posebno prikladan za dokazivanje uvoza staklene robe u Dalmaciju, iz Italije.

Jedna druga boca iste veličine, ima glatko dno, a treća, veća, uzorak od koncentričnih prstenova. Slične marke susrećemo na malim bocama istog oblika, ali s više zbijenim prizmatičnim tijelom, koje prema vratu teče u cilindričnom obliku /Sl. 41/. Osim toga se češće primjenjuju u uglovima samo točke ili četverolisne rozete, a ponekad i rozete s više listova. Marke na dnu boca, uglavnom čisto geometrijske ili jednostavnih uzoraka cvijeća, ponekad i slova **I** i **A** između raslinja sličnog stablima, bile su tipične i za takozvane Merkur bočice, koje su tako nazvane jer se na njihovu dnu često javljala reljefna slika tog boga. To su bočice za pomasti (ungventariji) s prizmatičnim oblikom tijela i dvostruko dužim cjevastim vratom te širokim i plitkim rubom grlića. U starigradskoj nekropoli ungvantariji su najčešće bili četverostranični /Sl. 40), ali su nađeni i šesterostranični i osmerostranični. Visina varira između 0,11 m i 0,16 m. Bočice su debelih stijenki, što se često postizalo nanošenjem staklene mase u kalup pomoću lopatice (Kisa 781), prvobitno bezbojne, a sada uglavnom neprozirne.

Sl. 43. Plitka staklena zdjela.

Sl. 44. Staklena zdjelica s utisnućima na sve četiri stijenke.

Bočice za kupanje, loptasta oblika i debelih stijenki (Kisa 322 i Sl. 62), s karakterističnim drškama u obliku dupina (0,06 m visine), zastupljene su jednim primjerkom /Sl. 42/. Pomoću lančića učvršćenog na jednom prstenu, te viseći između strigila i ostalog pribora za kupanje, mogle su se udobno nositi u kupalište. Ove bočice u potpunosti odgovaraju aribalima, kojima su, sudeći prema slikama na grčkim vazama, bili opremljeni posjetitelji palestre.

Jedan drugi primjerak (0,07 m visine) puhan je od tankoga bezbojnog stakla.

Od njih se razlikuju među toaletnim priborom za ženski svijet niske (0,035 m – 0,06 m) zdjelice i tave, najčešće bez drški, u obliku lopte ili mijeha, od bezbojnog ili plavkastog stakla. Koristile su se kao spremnici za pomasti i šminku. Sličnoj svrsi služile su i plitke zdjelice puhane od plavkastog

stakla, sa zavintom stijenkom i zadebljanim rubom, neke ukrašene visokom prstenastom nogom, a druge plitkom, u obliku tanjura /Sl. 43/, (Kisa, Formen 396–398, 416–420). I kod ovih primjeraka pokušavala se postići različitost utiskivanjem stijenki, kao što pokazuje bezbojna zdjelica tankih stijenki /Sl. 44/.

Ovamo spadaju i dvije višestruko napuknute, ali ipak dobro očuvane staklene zdjelice s drškom, koje se izdvajaju svojom veličinom (0,10 m visine i promjera 0,14 m) od srodnih primjeraka. To su cilindrične posude koje se blago konično sužavaju prema dolje, s prstenastom plohom i kosim rubom grlića. Uz obje je nađen i neoštećen, zaobljen poklopac u obliku tanjura, s hvataljkom u bradavičastom obliku.

Dosad navedeni oblici posuda, s malim brojem iznimaka, puhani su od prirodnog stakla, koje nije izgubilo boju, a nađeni su najčešće u više primjeraka, što ih određuje kao radionički proizvedene masovne artikle. S druge strane, pojedini primjerci pokazuju sasvim jedinstvene oblike ili poseban ukras, te su ih sigurno i njihovi vlasnici smatrali iznimnom, staklenom robom.

Ovdje je posebno vrijedno spomenuti jajoliku bočicu (0,07 m visine) od svijetlocrvena stakla, s kratkim vratom i tamnoplavim drškama, u obliku amforiska /Sl. 45/. U slabo utisnutom reljefu bočicu okružuje prstenasta vitica s kratkim izbojcima između kanelura, koje završavaju s jedne strane na početku vrata boce, a s druge na njezinoj nozi. Bočica je puhana u dvodijelnom kalupu. Oštro istaknuti spoj na sastavnim dijelovima pokazuje da dijelovi kalupa nisu bili dobro namješteni prije puhanja. Vitica je, na tom mjestu oštro prekinuta, a drške u drugoj boji asimetrično su postavljene u odnosu na spojeve bočice.

Sl. 45. Bočica.

Metropolitanski muzej u Parizu posjeduje potpuno odgovarajući primjerak, iz Sirije, koji je naslikan na Froehnerovu djelu: *Verrerie antique* t. IV 16. Kisa, str. 716, misli da je primjerak sidonske provenijencije, prema tome bi i naš dalmatinski primjerak upućivao na one čuvane radionice koje s ponosom prisvajaju pronalazak puhanja stakla. Međutim, uskoro su italske radionice iskoristile taj pronalazak i započele pobjedonosnu konkurenciju s Orijentom, koja je morala ustuknuti tek u II. stoljeću pred cvjetajućom rajnskom proizvodnjom stakla. Iz jedne italske radionice vjerojatno potječe i naša bočica, kao i jedna druga, jednako velika, ukrašena samo uzdužnim kanelurama /Sl. 47/, što je vidljivo na bezbojnom držaču, gdje je rub na mjestu sastavljanja kalupa jednako vidljiv kao i kod prvog primjerka.

Kod jedne druge, nešto manje bočice /Sl. 46/, tankih stijenki i prstenaste nožice, nedostaje doduše reljefni ukras, ali je nadomješten finim, zaobljenim konturama linija i jednim lijepim ekvivalentom trakastog irisra. Četvrta bočica, loptasta tijela (0,06 m visine), zaslužuje spomen zbog svijetloga stakla i dražesne kobaltnoplave drške /Sl. 48/.

Sićušni vrč (0,085 m visine), koji se ne razlikuje od moderne mjerne posude, od maslinastozelena stakla, ljevkasta vrata u i konusno navučenoga dna /Sl. 49/, očuvan je neoštećen, kao i tanka izljevna cijev. Oko početka vrata položen je valoviti stakleni štapić, što podsjeća na čuveno rajnsko trakasto staklo. Samo se drška u svom sadašnjem obliku može smatrati neuspjelom. Vrčić, kako se čini, nema ni u jednoj zbirci analogni primjerak, pa ni u Kisinim tablicama oblika ne može se naći ništa slično.

Sl. 46, Sl. 47, Sl. 48. Bočice.

Sl. 49. Vrč.

Potpuni nedostatak trakastog stakla u starigradskoj nekropoli jasan je dokaz da se tržište rajnsko–galske proizvodnje nije protezalo do Dalmacije, a također potpuno izostaje i njihova *terra sigillata*.

Brušenje stakla uopće nije zastupljeno, a graviranje se je koristilo samo kod jednostavnih ukrasa. Dvije boce (0,155 m i 0,19 m visine), koje sada imaju boju matiranoga nekad svijetlog stakla, sličnog alabasteru, koje svojim kruškolikim, odnosno mjeholikim tijelom i ljevkastim vratom također odstupaju od ranije spomenutih boca (imaju ugravirane prstenaste linije). Moglo bi se pribjegavati tumačenju da je matiranje izvedeno kao umjetničko oponašanje alabastera, ali ono je nastalo prirodnim putem, nagrivanjem bezbojnoga kristalnog stakla (Kisa, str. 304). Prema tome mala

cilindrična bočica, s drškom i širokim diskom, varavo slični posudi od alabastera.

Ugravirane kružne linije krase i stijenke jedne bočice (0,082 m visine), puhane iz posebno finoga, svijetlog stakla, čije se cilindrično tijelo u blagom konusnom zaobljenju sužava prema nožici (oblikom je najviše srodan obliku Kisa 344). Posuda je, na sreću, samo malo oštećena.

Jedna druga bočica (0,09 m visine), koja teče prema grliću u konusnom obliku jednako fine izvedbe kao i sferično zaobljeno dno iz “ribarskoga” groba /vidi Sl. 21/, ukrašena je jednostavnim prstenastim štapićem. Treći, nešto tanji primjerak, s vrlo širokim, plitkim diskom ima potpuno glatke stijenke. I kod vrčeva za piće bili su omiljeni ukrasi od nabora. Jedan tako oblikovan, lijep, primjerak (0,08 m visine) dospio je neoštećen do nas.

Vrčevi sami po sebi prelaze u jednu drugu vrstu posuda za piće: riton, koji je na antičkim gozbama bio jako omiljen, jer je jedini zadovoljavao sudionike pijanki. U ornamentalnoj dotjeranosti ritonu je prethodila keramika. Tehnika obrade metala asimilirala je uskoro omiljene izvedbe životinjskih glava. Izrada stakla ograničila se je na izradu ritona sličnih rogu, koji su bili raznoliko ukrašeni kanelurama, spiralnim trakama i nupama,⁴¹ ali nisu nedostajali ni primjerci sa životinjskim glavama. Najljepši primjerci mogu se naći u rajnskima zbirkama, iako i Akvileja posjeduje jedan primjerak vrijedan pozornosti (Baukunst der Römer, Sl. 603).

Riton /Sl. 51/ iz Starigrada (od ruba grla do koljena: 0,17 m dužine), ima jednostavan oblik bez ukrasa, i zbog izvijenoga tijela, koje se sužava u šiljak, i kratkog vrata ne podsjeća baš na životinjski rog. Puhan je od plavkasta stakla i samo je malo oštećen na kraju izlaznog šiljka. Sličan primjerak prikazan je u djelu: Froehner, nav. mj., T. XXV 103, a jedan drugi, koji potječe iz ranorimskog groba, nalazi se u Wormsu (Westd. Ztschr. V. 1886., Tablica V₂). Ovaj se oblik, izgleda, rijetko javljao.

Dok je tekućina trebala teći iz ritona u neprekinutom tankom mlazu, dotle je slična mala posuda služila suprotnoj svrsi, naime pražnjenju njezina sadržaja u kapljicama.

Ta takozvana kapaljka /Sl. 50/ ima oblik niske (0,095 m visine) boce, dugačka vrata i trolisna otvora, čija je stijenka,

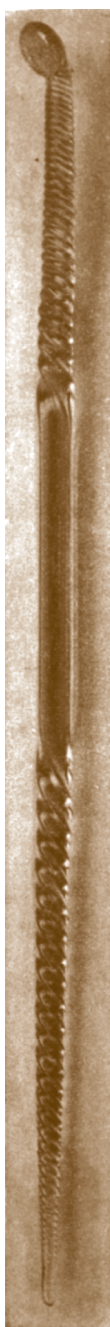

Sl. 50. Kapaljka.

Sl. 51. Riton.

⁴¹ Kisa, Gläser der Frau v. Rath, T. IX.

kako se čini, konasto izvučena na jednu stranu do male izljevne rupice. Sličan primjerak, iz groba sa spaljenim posmrtnim ostacima, posjeduje Salzburški muzej (Mitt. d. Zentr. – Komm. XVIII, 1892, str. 75).

Čaše, nazvane modernim nazivom *millefiori*, koje Kisa želi poistovjetiti s *vasa murrina*, u antičkoj literaturi visoko cijenjenom, dosada su, izgleda, potpuno nedostajale u Starigradu. Nađena su samo dva, neobično debela, plitka, komada stakla, koja su očito pripadala nekoj masivnoj šalici, ukrašenoj zgodnim cvjetovima lijepo kate (astera). Ako se malo navlaži površina oštećenih komada, dobije se predodžba o jedinstvenom djelovanju tog ornamenta. Kad se posuda bila napunila prozirnrom tekućinom, tada je izgledalo kao da pojedine stabljike i cvijeće niču iz zelenkaste vodene podloge.

Da je ta vrsta stakla bila vrlo zastupljena u sjevernoj Dalmaciji, pokazuju lijepi primjerci iz Nina i Zadra osobito u muzeju Sv. Donat.

Jedna posuda, očuvana na žalost samo u manjkavim ulomcima, s osobito produljenom nogom, koja je bliska obliku Kisa 344, dokazuje, da su se mogli naslutiti i oblici *millefiori* u jednoj jednostavnijoj tehnici. Smečkasto staklo je prošarano nanesenim kapljicama crvene, plave, žute i bijele boje. Uspravni disk obuhvaćen je plavim prstenom.

Osim posuda među grobnim priložima bili su jako zastupljeni i ostali proizvodi radionica stakla, osobito nakit, npr. perle, među njima i one s obojanim umetcima niti, koje su se nosile nanizane kao lančići na vratu ili pojedinačno na naušnicama, nadalje stakleni prsteni, sa šareno obojenom izbočinom koja je trebala biti u skladu s bojom kamena na prstenu, narukvice od rotiranih staklenih štapića i napokon značke od raznobojne staklene paste.

Na kraju treba još spomenuti primjerak potpuno neoštećenog strigila za pomasti /Sl. 52/. On ima oblik četverostranična staklena štapića (0,213 m duljine), koji je u sredini gladak, a na krajevima u obliku navoja. Jedan mu je završetak šiljast, a drugi završava koso postavljenim diskom i pomalo je sličan stilusu za pisanje. Pomoću pločice je šminka ili pomast nanošena na takozvani kamen za pomasti (v. dalje stupac 109) i na njemu protrljana. Dva su druga, pomalo oštećena, primjerka od svijetlocrvena stakla.⁴²

Sl. 52. Strigil za pomasti.

⁴² Kisa, oblik 409; Novaesium, Bonner Jahrb. 111/112, T. XXV 39, 40; Hettner, Trierer Museum, str. 107. bilj. 2905; Zagrebački vjesnik V, 1901, str. 98, Sl. 58 iz Karlobaga. Maionica misli da su se ti “štapići za razdjeljak” koristili u friziranju; muzej u Akvileji posjeduje jedan takav primjerak s pripadajućom bočicom.

e) Fibule i kopče.

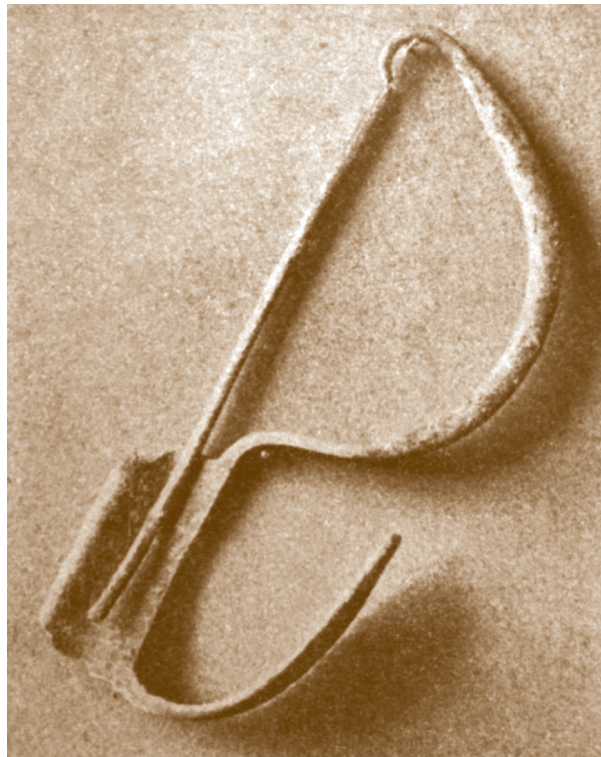
Među najranije oblike spada fibula oblikovana iz samo jednoga komada bronce /Sl. 53/ sa snažno savinutim lukom, širokom nogom i karakteristično zavnutim krajem noge. Analogni primjerak iz Osora (sada u Bečkom dvorskom muzeju) prikazan je u Mitt. d. Zentr. Komm., 1895, str. 270; usp. Nesazio – Pola 114, Sl. 92.

Sve preostale fibule mogu se svrstati u dvije osnovne skupine: 1. spiralne fibule s oprugom 2. zglobne fibule. Ta je podjela ujedno i kronološka, jer su spiralne fibule u povijesno – razvojnog pogledu nastale ranije.

Velika skupina fibula iz carskog doba može se izvesti iz tzv. latenske fibule. Srednjolatenska fibula bila je samo pojedinačno zastupljena u starigradskim grobovima. Ona je također bila izvedena samo u jednom komadu, pri čemu je savijeni kraj noge pomoću jedne prstenaste kopče položen oko luka. Njoj u potpunosti odgovaraju oblikom jedna fibula prikazana u Bosn. Mitt. I, 177, sl i druga iz Röm. Limes in Österr. V, 88, Sl. 42, 3.

Fibule, kao ona prikazana na /Sl. 54/, spadaju u prijelazne oblike.⁴³ Na nekadašnji prstenasti zatvarač podsjećaju još samo dva čvorasta zadebljanja na luku, a spirala “sjedi”, bez zaštitne pločice na kuki zaglavnog dijela. Primjerak je nađen s prstenastom kopčom, koja je visjela na njemu (vidite dolje, stupac 111).

Od kopči za odjeću carskog vremena u Nekropoli je najjače zastupljena vrsta (42 komada), koja je dosad ostala bez odgovarajuće oznake, i koju Almgren, nav. mj., ubraja u grupu snažno profiliranih fibula. Za sve primjerke koji spadaju u ovu skupinu /Sl. 55/, među njima i četiri srebrna, karakterističan je prstenasti čvor u sredini jako savijenog luka i dugoljasta zaglavna pločica na kojoj, učvršćena pomoću kuke, “sjedi” spirala. Samo kod nekoliko primjeraka “sjedi” spirala neposredno na samom zaglavnom zglobu. Između zaglavne pločice i čvora nalazi se na luku, jedno zadebljanje, čiji više plitak ili okruglasti oblik modificira izgled fibule. Noga u pravilu ima bradavičasti završetak.

Sl. 53. Fibula sa zavrnutom nogom.

⁴³ Almgren, Nordeuropäische Fibelformen XI, 236; Tischler u Meyers Gurina, T. VI 8.

Sl. 54. Fibula s prstenastom kopčom.

Sl. 55. Snažno profilirana fibula.

Na držaču igle jednog srebrnog primjerka /Sl. 56/ vjerojatno je urezano ime vlasnice: **IAN** *Ian(uaria?)*.

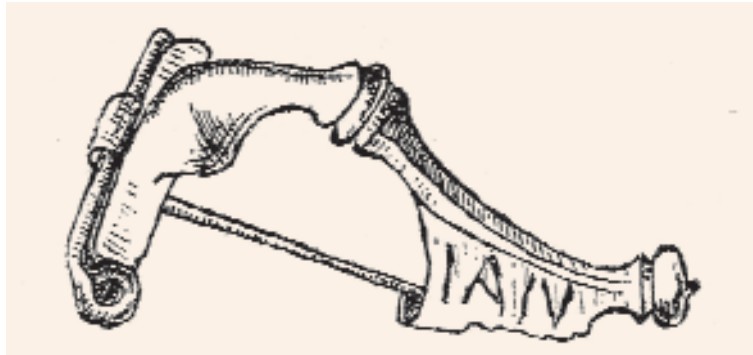
Ovamo spadaju i fibule s privjescima u obliku krila na izbočini luka, kao i podvrste te grupe (npr. obje fibule nađene u “ribarskom” grobu, usp. Sl. 21). Jednu grupu karakterizira, osim privjesaka u obliku krila, noga u obliku slova **T**⁴⁴ i oštro se, bez poveznice, nastavlja na luk. Za drugu je skupinu karakterističan masivni, izvana jako zaobljen, a iznutra gladak zaglavni članak.

Daljnja podjela na tipove vodi konačno do takozvane noričko – panonske nacionalne fibule (Almgren XI 237, 238), nazvane tako zbog čestog pojavljivanja u obje provincije. Kako pokazuju brojne grobne figure tog kraja, te fibule su na ramenima fiksirale gornji dio odjeće. U usporedbi s ljudskom glavom javljaju se u divovskim dimenzijama. Više teških primjeraka, nađenih u grobovima, dokazuju da grobni reljefi uopće ne pretjeruju.⁴⁵ Četiri

⁴⁴ Isti primjerak u *Wissensch. Mitt. aus Bosnien VI*, str. 260, Sl. 77, jedan drugi u zagrebačkom *Vjesniku V*, Sl.109, 2; usp. također VII, Sl. 69, 4.

⁴⁵ Usp. Hampel, *Pannonische Kostümbilder*, Ung. Revue, 1881, str. 147 i Abramić, *Jahrbuch f. Altertumskunde I*, stupac 119.

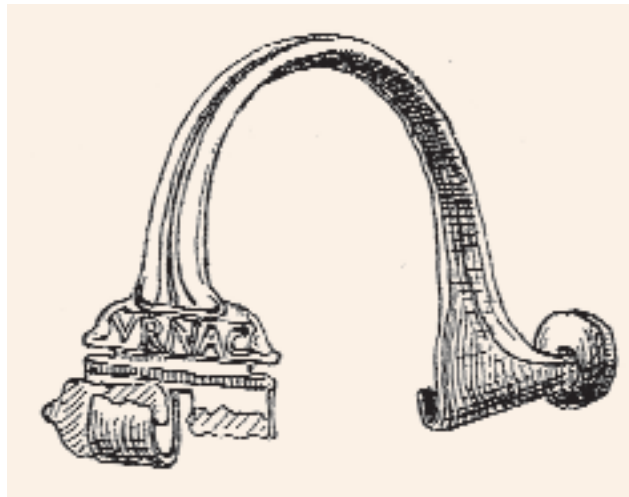
primjerka nađena u Starigradu ipak pripadaju nižoj klasi (0,07 m–0,10 m dužine), od kojih jedan u potpunosti očuvani primjerak ima držač igle s uzorkom probušena kvadrata. U spiralne fibule spadaju i neki pojedinačni primjerci s jedinstvenim oblikom luka, među njima i jedan rani srebrni primjerak.⁴⁶ Glavni

Sl. 56. Fibula s ugraviranim natpisom.

dio (32 primjerka), druge velike grupe zglobnih fibula tvore fibule takozvanog *Aucissa* – tipa.⁴⁷ Njihov je oblik posve jednostavan. Plitki, jako svinuti, luk završava s jedne strane uskim držačem igle sa završetkom u obliku puceta, s druge strane plitkom zaglavnom pločicom. Pločica je zbog prihvata osi igle probušena ili ju, poput omotača, obavija svinutim krajevima. Luk je najčešće ukrašen dužnim brazdama, poprečnim žljebovima ili vijugastim (cik–cak) linijama, a zaglavna pločica katkad raščlanjena u poprečne nosače. Time gotovo uopće nije promijenjen izgled fibule. Rijetko je luk podebljan zbog poprečnog nosača ili čvora. Zaglavna pločica ponekad ima pečat radionice i to nijedan tako često kao ime **AVCISSA**, po čemu je i nazvan tip fibule. Uz to susrećemo i prava keltska imena, tako da se mora misliti na galsku proizvodnju (usp. CIL XIII/3 p. 699). Od mnogih primjeraka iz Starigrada samo je jedan obilježen pečatom /Sl. 57/: **VRNAC**

Ovaj primjerak upućuje na fibulu koja vjerojatno potječe iz Nina, a nalazi se u muzeju Sv. Donat u Zadru⁴⁸ i upotpunjena je potpuno izraženim pečatom sličnog primjerka iz Naixa CIL XIII 10027₁₃₁^b /**RNACVS**, usp. Pais, supl. uz CIL V, 1087₉.

Sl. 57. Fibula *Aucissa* tipa.

⁴⁶ Analogno primjerku, Hedderheimer Mitt. II, T. II₂.

⁴⁷ Tischler, nav. mj., str. 29; Almgren, Sl. 242.

⁴⁸ v. Bersa, Bullettino Dalmato XXVI, 1903, str. 148.

Pojava *Aucissa* tipa može se dokazati već u rano carsko doba; jako rasprostranjen bio je u doba Flavijevaca.⁴⁹ Bronca novonađenih primjeraka krajnje je loše legure. Pojedini proizvodi jako su izjedeni patinom. Dva su primjerka srebrna.

Aucissa fibulama srodne su neke srebrne zglobove fibule sa širokim, plitkim lukom, kroz koji se provlači niz perli, dok se na rubovima nalaze kuglice nasadene na male klinove. Gdje se je niz perli zamjenjivao slobodno učvršćenim kuglicama, ali se tada luk sastojao samo od dva segmenta (usp. Mitt. der Altert. – Komm. für Westphalen, V, T. XXXVI₂).

Više od jednog tuceta ostalih zglobovskih fibula imaju jednostavno svinuti luk od tankog srebrnog ili pocinčanog brončanog lima,⁵⁰ koji zahvaljujući dužnim žljebovima, urezima, stezanjima (suženjima) itd., gotovo svakom primjerku daje drugačiji izgled.

Sl. 58. Fibula u obliku kotača (kolutasta fibula).

Sl. 59. Pločasta fibula.

Ako pritom dođe do isticanja središnjeg članka, često u obliku ploče ili rozete, kojem se onda podređuju ostali ukrasni elementi, nastaje pločasta fibula⁵¹ Za oživljavanje većih ploha sada služi šareni emajl, najčešće nanesen u geometrijskim uzorcima. Bronca pritom formira okvir s jednostrukim ili trostrukim izbočenjima ploča na uglovima.⁵²

Kod većine primjeraka emajl je otpao ili je očuvan u bijednim ostatcima. Primjerak prikazan na /Sl. 59/ jako je prekriven patinom, ali je emajlirani ukras dobro očuvan. Emajlirani ukras postoji u središnjem crvenom polju, s bijelim središtem i rubom, oko kojih su naizmjenično položena bijela i crvena polja. Bijela polja nose plave

⁴⁹ Ritterling, Hofheim (Nassauer Annalen) 1904, str. 45; Brizio, Ausonia III, 1908. p. 49 ff.

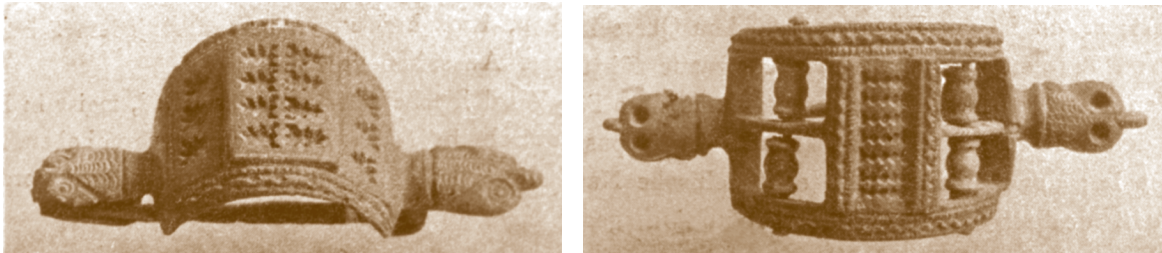
⁵⁰ Ritterling, nav. mj.

⁵¹ Prijelazni oblici u Heddernh. Mitt. II, T. II.

⁵² Usp. Riegl, Spätromische Kunstindustrie, T. VIII, str. 196 ff.

umetke u obliku križića, koji su, hladno utisnuti u smjesu emajla, njezinim taljenjem ostali s njom čvrsto povezani.

Sl. 60 i Sl. 61. Broševi.

Od okruglih pločastih fibula (zapravo bi tu vrstu bilo ispravnije nazvati broševima), fibule u obliku kotača /Sl. 58/ zaslužuju još posebno spominjanje. Kod njih malo izdignuta glava osi i široki obruč pokazuju emajlirani ukras.⁵³

Broš u obliku štita /Sl. 60/, s istacima u obliku ptičje glave s obje strane, ukrašavali su nijelirani umetci.⁵⁴ Kod jednoga drugog broša /Sl. 61/ slična oblika, masivni središnji dio ističe se istim ukrasom, a lijevo i desno obuhvaćen je brončanim perlama, koje se, “sjedeći” na karikama, slobodno pokreću.⁵⁵ Kao broš je zacijelo služila i svastika fibula,⁵⁶ nađena u jednom primjerku. Samo s jednim primjerkom dokazana je i fibula u obliku konja /Sl. 62/.⁵⁷

Treba spomenuti još dva kasna tipa, koji su bili, kao i raniji oblici fibula, slabo zastupljeni: koljenasta fibula i fibula tipa samostrel.

Koljenasta fibula (6 primjeraka), redovito sa savijenim lukom i polukružnom, okomitom zaglavnom pločicom, ima spiralnu i zglobnu

Sl. 62. Fibula u obliku konja.

⁵³ Analogni primjerci kod Riegla, nav. mj., VIII 10, Mitt. der Zentral – Komm. XXI, 1895, str. 211; Westd. Ztschr. XII, 1893, VI₃; Lothr. Jahrb., 1906, str. 438.

⁵⁴ Bonner Jahrb. H. 64 T. V – VI, 29; Westd. Ztschr. XXIV, 1905, T. IV 11; Hedderheimer Mitt., II, T. III 53.

⁵⁵ Analogni primjerak u Montfaucon, L'antiquite expliquée III/1 pl. XXIX.

⁵⁶ Bonner Jahrb. nav. mj.

⁵⁷ Nekoliko primjeraka kod Modrića u Benkovcu; usp. Wissensch. Mitt. aus Bosnien V, Sl. 47 d.

Sl. 63. Fibula tipa samostrel.

Sl. 64. Kopča.

iglu.⁵⁸ Na fibuli tipa samostrel /Sl. 63/ još se uočavaju jaki tragovi nekadašnje pozlate.⁵⁹

Na kraju spomenimo ukratko kopče ili Omega fibule (12 komada). Nađene su srebrne i brončane, te obvezatno imaju oblik nepotpuno zatvorenoga kruga sa zavnutim krajevima, jezičac im je pokretan; srebrne /usp. Sl. 64/ većinom su gravirane punktiranim redovima. Kopče u obliku pelte sa čvrstim jezičkom nađene su u dva primjerka.

f) Nakit i toaletni pribor. Rezbarije od jantara.

Nakit od jantara izazivao je kod rimskih žena carskog doba gotovo jednako divljenje kao dragulji (Plinije n. h. XXXVII, 11); osobito je bila omiljena crvenkasta, prozirna vrsta (XXXVII 12 *fulvis maior auctoritas*). Od toga crvenkastog jantara izrezbarena je većina nakita i ukrasnih stvarčica koje su se održale u grobovima. Nigdje nisu nađene u tako velikom broju kao u Akvileji; tamošnji muzej i zbirka Toppo u Udinama posjeduju prava remek – djela; možda samo Köln može izdržati usporedbu s Akvilejom. Pojedini primjerci od jantara nađeni su u rimskim grobovima dunavskih provincija, ali češće u dalmatinskim nekropolama (posebno u Osoru i Ninu). Svi primjerci koji su ovdje nađeni, odaju oblikom i ukrasima ovisnost o Akvileji, istodobno oni izgledaju kao lošije kopije originala iz Akvileje. To mnoštvo jantara u Akvileji pojačava vjerojatnost da je ondje bio preuziman u sirovom stanju i prerađen, kako bi, kao omiljena skupocjena roba, bio uveden na golemo tržište toga trgovačkog grada.

⁵⁸ Almgren T. XI 247; Tischler nav. mj., str. 32.

⁵⁹ Almgren VIII 190.

Samo mali broj primjeraka našao je praktičnu primjenu (fibule), većina se nosila kao amajlije (usp. Plinije, nav. mj.) ili se upotrebljavala kao ukrasne stvarčice. Čak i prstenje, koje je posvuda bilo opskrbljeno figurativnim ukrasima, zbog veličine nije nikako moglo biti korišteno kao nakit.

Upravo prstenje od jantara bilo je posebno omiljeno. S unutrašnje strane glatko, s vanjske raznoliko rebrasto, užlijebljeno ili kanelirano. Većina primjeraka ukrašena je likom ženske glave u slobodnoj izradi. Način češljanja, poznat s novčića,⁶⁰ te sasvim naturalistički izrađene glavice, dokazuju da su prsteni morali nastati krajem I. i početkom II. stoljeća, što

Sl. 65 i Sl. 66. Prstenje od jantara sa ženskom glavom.

potvrđuju i novčići koji su zajedno s njima nađeni u grobovima. Njihovi uzori sigurno su bili prsteni namijenjeni nošenju, s glavom u tehnici kameje ili metalno poprsje slobodne izrade.⁶¹

Od tri sasvim očuvana primjerka (od toga su dva prikazana na Sl. 65 i Sl. 66), iz Starigrada, na jednom je /Sl. 65/ ženska glava posebno karakterističnih, tvrdih, gotovo grubih crta lica. Nekoliko drugih prstena, slično ukrašenih, očuvano je samo u ulomcima /Sl. 67/.

Na jednom drugom primjerku /Sl. 68/ pojavljuje se umjesto glavice eros, koji spava na mekoj podlozi⁶². Dva druga, manje dobro očuvana, prikazuju psa i lava u ležećem položaju.

Sl. 67. Ulomak prstena od jantara.

⁶⁰ Iulia, Titusova kći, Plotina, Matidija i Sabina, usp. Cohen₂ 467, II 97, 102, 252.

⁶¹ Marshall, Catalogue of finger rings, pl. XXXI 1280, 1290, 1298 – 1302; Musee Alaoui (Suppl.) pl. LVII 15, LVIII 8.

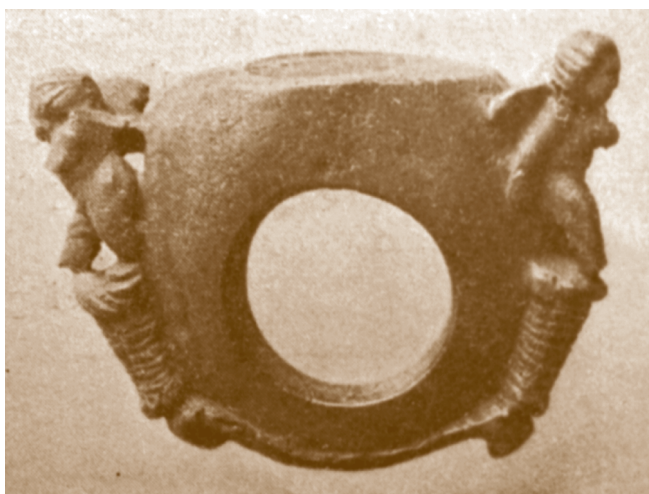
⁶² Isto takav primjerak nalazi se u Kölnu, Kunstdenkmäler der Rheinprovinz VI, str. 293.

Sl. 68. Prsten od jantara sa spavajućim erosom.

Iz jednog djevojačkog groba (stupac 57, pod 1), bogato opskrbljenog nakitom od jantara, potječe prsten od jantara /Sl. 69/, koji na vanjskim stranama ukrašavaju dva erosa. Oni stoje kao da im se žuri, na visokim pletenim košarama koje nose list, upotrijebljen poput konzole. Između glavica tih erosa stanjena je stijenka prstena i kružno izdubljena. U udubljenju, koje je dobro zatvoreno plitkim poklopcem, našle su se, još neoštećene, sićušne amajlije: pas koji leži, izrezbaren iz kosti, i pasta s neprepoznatljivom glavom.⁶³

Isti grob sadržavao je i prsten od jantara s glatkim stijenkama. U jednoj sličnoj udubini bile su zaštićene dvije minijaturne koštane kockice. Usprkos tome što su bile malene, imale su na svakoj površini

Sl. 69. Prsten od jantara s erosima.

ucrtane točke. Jedan drugi primjerak raspao se je pri pronalasku poradi jakog oštećenja jantara i održao se samo amajlije iz kutijice – mali pozlaćeni srebrni lim od kojeg je izrađena slika poprsja Lune.⁶⁴

Male kutije od jantara, koje se tu i tamo nađu u grobovima, mogle su služiti u najrazličitije svrhe. Jedan primjerak, bez ukrasa (0,055 m dugačak, 0,032 m širok) s pomičnim poklopcem (iz djevojačkog groba), sadržavao je prsten. Često su kutije imale oblik glave ili cijele figure.⁶⁵ Tako je jedan primjerak iz Starigrada sličio bradatoj maski Pana, od čega se

⁶³ Sličan primjerak od jantara, s Aphroditom i erosom, posjeduje Britanski muzej, Marshall, nav. mj., pl. 35, 1627; usp. Bonner Jahrbücher, 110 T. VIII₃ –7 (od gagata). Najljepše primjerke te vrste skrivali su grobovi Akvileje, Mitt. der Zentral – Komm. XV, 1889, priloga. 154 f – i. Usp. Zagrebački vjesnik IV, 1899/1900), str. 190, za koji je prsten Brunšmid prihvatio da je akvilejske provenijencije.

⁶⁴ Pronalaskom te amajlije opovrgnute su neosnovane pretpostavke o svrsi udubljenja u obliku kutijice na prstenju od jantara; v. Ritter, Mitt. d. Zentral – Komm., nav. mj., str. 155.

⁶⁵ Mitt. der Zentral – Komm., nav. mj., str. 244, Sl. 1; primjerak najboljeg rada s glavom jedne bakhantice ovjenčane bršljanom, Maionica, Mitt. d. Zentral – Komm. XXIII, 1897, str. 83.

na žalost očuvalo manje od polovice lica. Plitki pomični poklopac u pravilu se tada nalazi na stražnjoj strani prikaza.

Nerijetko susrećemo među grobnim priložima rezbarije od jantara u obliku životinjskih figura, usporedive s modernim nipesima, koje su bile omiljeni ukrasni predmeti, daleko od bilo kakvog simbolično – mističnog značenja. Često se izrađuje, od jedne straga plosnate jantarne pločice (0,045 m dugačke) reljefni lik ležećega psa /Sl. 71/.⁶⁶ Tu je i ovca (ili koza?), slobodno izrezbarena, koja leži sa svojim mladunčetom, koje se tijesno privija uz majčino tijelo /Sl. 70/. Životinjski svijet mora zastupljen je morskim rakom, vrste *Mysis vulgaris*. U Akvileji se pak pojavljuju dupini od jantara.

I inače je jantar mnogostruko obrađivan, poimenično kao perle, koje su pojedinačno visjele na naušnicama ili nanizane na srebrne ili brončane žice mogle služiti kao nakit za vrat. Dvojbenom ostaje još upotrebe štapića za perle (Mitt. d. Zentral – Komm. XV, str. 250, Sl. 4; Forrer, Reallexikon str. 88), od kojih su nađeni ostatci i u grobovima Starigrada. Vjerojatno možemo sa sigurnošću tvrditi da nisu korišteni za kađenje.⁶⁷ Maionica misli na luksuzne vretenaste štapiće.

Sl. 70. Rezbarija od jantara.

Sl. 71. Rezbarija od jantara.

Nađen je i ostatak fibule od jantara s metalnom iglom. Među toaletni pribor spadale su i žlice od jantara i kosti, koje su se često pojavljivale.⁶⁸

Nakit od poludragulja

Iz jednoga komada gorskoga kristala (*crystallum*), koji je još više cijenjen od jantara, izbrušen je puni oblik školjke (0,04 m dugačak). Rupa na zglobu školjke daje naslutiti da se

⁶⁶ Mitt. der Zentral – Komm., nav. mj., prilog stranici 244 k.

⁶⁷ Blümner, kod Pauly – Wissowa III 303, protiv v. Rittera, nav. mj., str. 153.

⁶⁸ v. Ritter, Sl. 2.

Sl. 72. Školjka od oniksa.

je nosila na lančiću, kao privjesak. I ovaj primjerak upućuje na Akvileju, gdje su često nađene bočice, školjke i drugi predmeti od gorskog kristala. Tamo je mogao biti obrađivan taj poludragulj, koji je dopremljen iz alpskih zemalja za ukrasne predmete najrazličitijih vrsta.⁶⁹

Djevojački grob, tako već često spominjan, bogato opremljen darovima od milja (st. 57), skrivao je i ljušturu školjke s presjekom u obliku srca /Sl. 72/, promjer 0,06 m), izbrušenu od plavkastog, mutno prosijavajućeg oniksa. Nalazi pravih školjki, te takvih koje su izrađene od kosti, jantara, gorskog kristala i bronce, nadasve su česti,⁷⁰ izgleda, samo u grobovima pokojnica, tako da ne bi bio nemoguć odnos ovih priloga i roda mrtvih.

Prstenje i rezano kamenje

Prstenje spada među najčešće grobne priloge. Nađeni su primjerci od plemenitih metala (zlatu, srebro, češće pozlaćeni srebrni lim), bronce, željeza, te najjeftinijih materijala: stakla ili staklene paste. Prema obliku je daleko najviše glatkih prstena, katkad ukrašenih, na nekom sploštenju, s gravurom u samom metalu (klas i kukac, palma grana). Jedan masivni srebrni prsten ima na spljoštenju natpis: **ΕΕΤ**

Druge ukrašuje rezano kamenje ili pojedinačne ili utrostručene perle, koje su na brončanom prstenju ponekad zamijenjene izbočinom ili rombom.

Među gemama, koje se javljaju i slobodno, bez prstenastog okvira, prednjači crveni karneol. Od prikaza su zastupljeni: Minerva sa štitom i kopljem, koja desnicom izliva sadržaj patere iznad gorućeg oltara, lijevi natpis podijeljen je zbog ruke: **M** i **LI**, desni **SEC**, *M. Li(...ius) Sec(undus)*, Karneol; Mars s kopljem, držeći štit na ari (Sarder), Venera s jabukom (oniks ahat), Fortuna s rogom obilja i kormilom (žuti jaspis), čovjek s posudom (jaspis), ženski lik (karneol), jelen, pijetao (karneol).

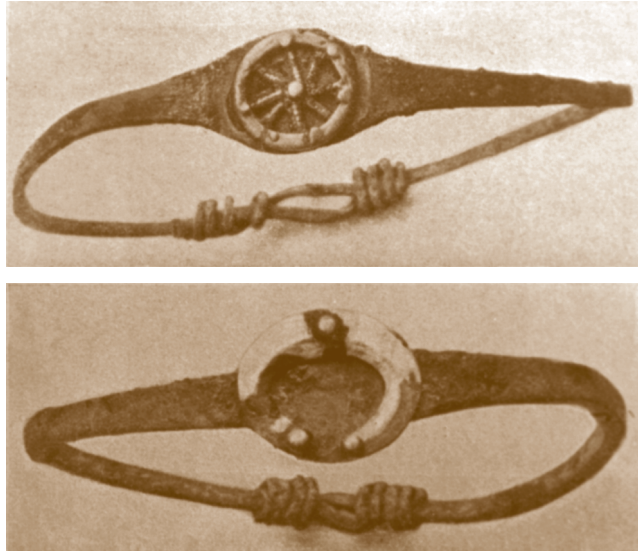
Narukvice

To su najčešće jednostavni, glatki obruči od srebra ili bronce. Željeno prilagođavanje narukvice ruci postizalo se na taj način da su se krajevi žica polagali u uske zavoje oko obruča, da bi se on, prema potrebi, mogao proširiti ili suziti. Kod više primjeraka obruč se proširuje u

⁶⁹ Usp. v. Schneider, *Drei römische Städte* (Kunst – hist. Charakterbildr aus Öst.-Ung.), str. 31; Maionica, *Verhandlungen der 42. Philologenvers. in Wien*, str. 313.

⁷⁰ Maionica, *Arch.-epigr. Mitt.* I, str. 61; v. Ritter, *nav. mj.*, str. 244; uz to prilog *d*; Babelon et Blanchet, *Bronzes antiques, 1239.-1241.*; *Bull. Dalm.* XIV, 1891) t. 2.

okruglu pločicu, na koju je mogao biti nanesen posebni ukras. Dvije brončane narukvice, koje su pripadale istom grobu /Sl. 73 i Sl. 74/, imaju na pločici nalemljen kotačić⁷¹ i potkovu (ili lunulu) od srebra. Kotač se češće susreće u toj primjeni i mogao bi posjedovati simboličko značenje, kao što se, kod potkove, vjeruje i dandanas u apotropsku snagu i pojam srećonoše. Treći primjerak ima na istom mjestu amazonski štit. Glatki, srebrni obruč je djelomično tijesno omotan tankom zlatnom žicom, čime se diferencira od više istovrsnih primjeraka. Nađeni su i stakleni obruči, omotani na isti način.

Sl. 73 i Sl. 74. Narukvice.

Naušnice

Očuvano je nekoliko pari naušnica od fine zlatne ili srebrne žice, savijene u obliku slova S, većinom s privjescima, oblika kutijica, od tankoga metalnog lima ili ukrašenih perlama od stakla i jantara.

Medaljon s visećim karičicama

Na srebrnu pločicu /Sl. 76/ nalemljena je okrugla ploča, promjera 0,032 m, s izdignutim okvirom, od dvostrukog reda perli, i rubom cik–cak oblika. Dolje, ispod okvira, nalemljene su tri male rozete, na kojima vise lančići s listovima bršljana. Sve je od jako pozlaćenog srebra /Sl. 75/.

Na okvir okrugle ploče nalemljen je reljef izrađen od nježnoga srebrnog lima. Reljef predstavlja neko božanstvo ili skulpturu božanstva u edikuli, te se, iako spada u jedan veći okvir, svojom probušenom pozadinom, efektno izdiže od stražnje, zlatne plohe.

Stupovi su (desni djelomično odlomljen) korintski, a kapiteli pokazuju dvostruki istak akanta. Na njima počiva neposredno, bez arhitrava ili friza, trokutasti zabat, čiji je srednji akroterij odlomljen. Kao ugaoni akroterij upotrijebljene su viseće volute u obliku slova S. Na

⁷¹ Sličan primjerak vidi Hettner, *Drei Tempelbezirke im Trevererlande*, T. IV 43; usp. i n. 40, 42 i tekst na stupcu 28.

Sl. 75. Medaljon.

Sl. 76. Poledina medaljona.

cimi su cvjetovi u obliku lotosa, djelomično oštećeni.⁷² Zabatni prostor ispunjava vaza iz koje izrastaju vitice prema granama.

Ravne arhitektonske linije, nadalje kanelure na stupovima kao i žezlo božanstva prikazani su u redovima perli; to je tehnika koja se češće susreće kod proizvedenih radioničkih reljefa. Skoro u pravilu ta se tehnika, za slične svrhe, redovito javlja na slikama na novčićima iz II. stoljeća poslije Krista.⁷³

I ovaj je reljef nastao u II. stoljeću.

Kako se zove bradato božanstvo između stupova, na žalost nije vidljivo iz njegovih atributa. S njegovih ramena visi sada većim dijelom oštećen ogrtač. Uzdignuta ljevica drži žezlo, a spuštenu desnicu okrugli predmet, koji je najvjerojatnije sličan grozdu. Upućivanje na Bakha time je vrlo prihvatljivo. Još se više može naglasiti ta teza kad se uzmu u obzir ukrasi iz zabata, koji su iz razumljivih razloga jako skraćeni: vaza s viticama vinove loze i listovi bršljana na krajevima lančića.

Zbog okolnosti pod kojima je primjerak pronađen okarakterizirali smo ga kao nakit. Rupice na poledini, na kojima se još drže ostatci bronce, daju naslutiti da je pomoću klinova bio pričvršćen na jačoj podlozi s koje je mogao, prema želji, biti skinut. Samo tada može se razjasniti natpis na poledini, ugraviran punktiranim slovima: *L. Valeri (centuria) Procli*, koji L. Valerija označuje kao vlasnika.⁷⁴

⁷² Usp. Blinkenberg, Arch. Studien, T. II.

⁷³ Brončani reljefi kapitolinske tenze, Röm. Mitt., 1906, T. XVIII 5; Donaldson, Architectura numismatica, n. 22, 29, 58.

⁷⁴ Usp. sličnu brončanu pločicu s analognim natpisom, u muzeju u Mainzu; Körber, Inschriften (III. Nachtrag zum Beckerschen Katalog), 164; jedan drugi primjerak s punktiranim natpisom (dosad neobjavljen), nalazi se u muzeju u Karnuntumu.

ΛELI	<i>Aeli</i>
SER	<i>Ser(eni)</i>
7RVFI	<i>(centuria) Rufi</i>

Je li slika božanstva u edikuli i izvorno bila određena za drugu svrhu, možda npr. služila kao mali votivni prilog s odgovarajućim okvirom, to ostaje neriješeno.⁷⁵

Male falere izrađene od tankoga zlatnog ili srebrnog lima (promjera 0,025 m–0,028 m) bile su, kao ukras, našivene na odjeću ili ponekad kao applike pribijene na drvene kutijice.⁷⁶

Unutar kruga perli ili radijalno rebrastog ruba, grubim je radom, gotovo uvijek izrađeno poprsje (Sol s vijencem od sunčevih zraka [zlato], Luna s mlađem iza ramena i krunom od zraka ili dvjema zvijezdama)⁷⁷. Četvrta, nešto bolje izvedena glava, s razdjeljkom na kosi, treba zacijelo prikazivati Veneru. Jedan drugi primjerak, iste veličine, izrazito je ornamentalno ukrašen rozetom. Manji

Sl. 77. Falere.

primjerak (presjeka 0,015 m), pomalo oštećen, prikazuje glavu Merkura. Sićušan primjerak s poprsjem božice Mjeseca bio je, kao što je već ranije navedeno, zatvoren u kutijici prstena od jantara, kao amajlije.

Ovdje treba još spomenuti srebrnu bulu, nadalje ukrase, kojima nije prepoznata svrha, kao što je 2,5 m dugačka, uska zlatna traka i spiralno namotana brončana zmija itd.

Od toaletnog pribora svijeta žena nađen je veliki broj ogledala, većina od takozvanog bijelog metala, krhke brončane legure, koja dobro drži srebro, te koja je, uslijed oksidacije na površini poprimila crnu boju. Ti predmeti obično imaju oblik okrugle, rjeđe kvadratične ploče s izbrušenim ili izbušenim rubom. Kod većine primjeraka nedostaje drška, koja je tada vjerojatno bila drvena. Prednja im je strana još često zadržala lijep metalni sjaj. Pozadina

Sl. 78. Falera.

⁷⁵ Kubitschek, *Votivtäfelchen aus Blei*, Jahrb. der Zentral – Komm., 1904, str. 171 ff.

⁷⁶ Slični primjerci, djelomično još očuvani s čavličima, Pollak, *Klassisch antike Goldschmiedearbeiten*, T. XX 546–548; usp. i Froehner, *Musees de France*, pl. 35, 4; 38, 7; više primjeraka i u Bečkom dvorskom muzeju.

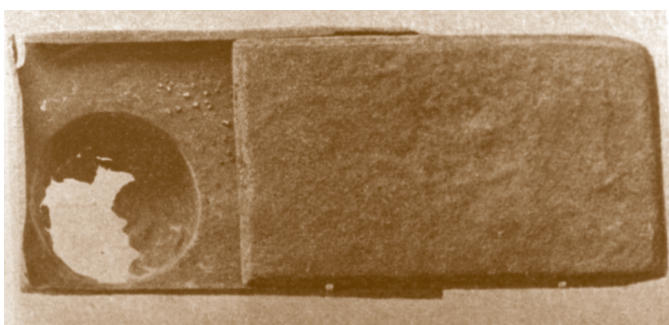
⁷⁷ Prikazi Sola i Lune čini se da su bili vrlo obljubljeni u sličnoj primjeni. Na jednoj brončanoj kopči u napuljskom muzeju na jednom je medaljonu prikazan bog Sunca u kolima, a na suprotnoj strani božica Mjeseca u vožnji; Museo Borbonico VII t. 48; usp. i Arch. Ztg., 1884, T. VII 9; *Journal of Hell. stud.* XXIX, 1900, str. 160.

Sl. 79. Pozadina brončanog ogledala.

im je često ukrašavana koncentričnim krugovima, koji su izvedeni na tokarskom stolu. Kod dva primjerka /Sl. 79/ oštrim je šestarom ugravirana slika, poput štita, koja se efektno izdiže iz šrafirane podloge. I na središnjoj okrugloj ploči je jednostavan uzorak kružnih linija.

Više kružnih i kvadratičnih, jednostavno ornamentiranih okvira, s drškom ili bez nje, izliveno iz olova,⁷⁸ služilo je očito za flankiranje staklenih ogledala metalnom folijom⁷⁹

Sl. 80. Kutija za pomasti.

Takozvani kameni za pomasti nađeni su u mnogim grobovima. To su četvrtaste ploče s ukošenim rubovima, najčešće iz sitnozrnog škriljca. One su, zapravo, na neki način, posmični poklopci kutija od tankoga brončanog lima /Sl. 80/, koje su u polici oblika polulopte sadržavale ungent. Pomoću strigila se je pomast na kamenu rastrljala.⁸⁰

Pomasti su se čuvale i u cilindričnim koštanim kutijama obrađenim tokarenjem kosti, koje su se mogle zatvoriti posmičnim poklopcem (nađena 3

Sl. 81. Reljefna koštana traka.

⁷⁸ Usp. Sbornik (Sofia), 1896, XIII, T. VIII.

⁷⁹ Jacobi, Saalburg, str. 455.

⁸⁰ Novaesium, Bonner Jahrb., 111/112, str. 401, Sl. 19; Westd. Ztsch XIX, T. XXV, 6.

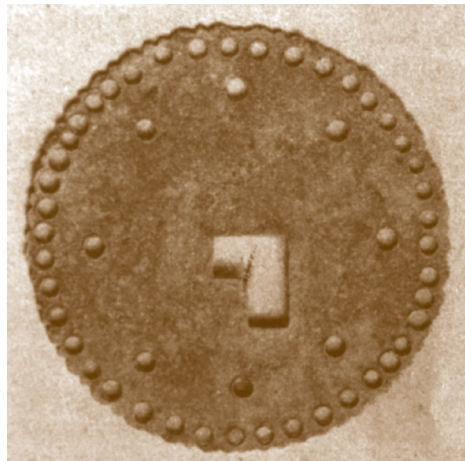
primjerka). U većim kutijama od bronce ili drveta, koje su tada bile ukrašene koštanim reljefom, nađeno je nekoliko primjeraka /Sl. 81/ s lišćem vinove loze i grožđem; pohranjivao se je različiti pribor: češljevi, ukosnice, stakleni strigili za pomast i mnogobrojni predmeti koji su se često pogrješno svrstavali među kirurške instrumente, kao što su: sonde, lopatice, pincete i slično⁸¹

Sl. 82. Bodež.

Toaletna garnitura muškarca bila je znatno jednostavnija. Njegova najnužnija pomagala su visjela zajedno na jednom obruču: bočica s uljem, posuda za polijevanje i strugalo (Museo Borbonico VII t. XVI). Nađena su tri strigila, od kojih jedan s ostatcima brončanog obruča na kojem je bio učvršćen. Onaj na mjestu gdje je nasađena lopatica nosi dvostruki pečat s tvorničkom markom VII⁸² (jedan iznad drugoga) u obliku koji tvori slovo T (usp. gornji crtež).

Sl. 83. Pločica za ključeve.

g) Razno.

Od željeznog oružja i alata nađeni su u grobovima: vrhovi piluma i koplja (0,365 m dugačko) s tuljkom za umetanje drvenarije, ribarski harpun, četverostrukog cik – cak oblika, čekić, kliješta, sjekira s podebljanim krajem u obliku čekića, kosiri i više noževa, a među njima dva odlično očuvana (držka je

⁸¹ Milne, Surgical instruments pl. XIV 1, XXI 3, XXVIII 1–2.

⁸² Usp. CIL XI 6718, 12, T – förmiger Doppelstempel, ovdje i 6718, 1.

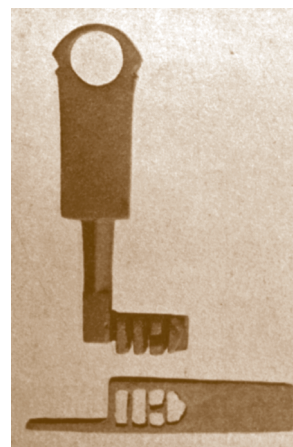
Sl. 84. Drška koštanog noža.

bila drvena i ukrašena još s očuvanim brončanim ukrasima: diskovima i obručima). Veći primjerak (0,42 m dugačak) prikazan je na /Sl. 82/.

Mali noževi bili su gdje gdje ukrašeni izrezbarenom drškom od kosti (Bonnski godišnjak 114/115, Tab. XXIII 35 k, XXV 59 p). Primjerak /Sl. 84/ prikazuje čovjeka–majmuna u dugom ogrtaču, možda obučenog kao glumca, na prsima s dva vastika–broša, a na stražnjoj strani utor za sječivo.

Oružje i alati iz kamena također su se koristili kao grobni prilozi, tako na primjer: oštrica koplja, sjekira i mali serpentinasti čekić.

Tu su također ključevi od bronce i željeza, među njima i prekrasno patinirani primjerak dužine 0,09 m /Sl. 85/, s pripadajućom ključanicom (0,07 m dužine), jedan drugi primjerak, nađen također s ključanicom, jednostavno ukrašene drške, prstenasti ključ za posmičnu bravu i limovi od brave s uglađenim ili izbušenim rubovima /Sl. 83/.

Sl. 85. Ključ s ključanicom.

Nađeni su i mnogobrojni željezni čavli (manji od srebra), udice, zvončići, razna brončana ispupčenja, spojnice, različiti okovi i aplikacije, djelomično s ornamentima u izbušenim dijelovima, kutni zglobovi, tuljci, željezni klinovi, šivaće igle od bronce i kosti, brončani lančići i četverostruko pleteno i brusno kamenje. Na kraju treba spomenuti i: male i velike igraće kocke, više garnitura žetona od kosti, staklene mase i kamena, igraće kuglice, tokarenu igračku od kosti, takozvanu “Peh mumija”, puževe i školjke.

Sl. 86. Brončana zmija iz Krupe.

h) Novčići.

U grobovima I. stoljeća našli su se, osim novčića julijevsko klaudijevske kuće i mnogobrojni novčići iz doba Republike. Među njima je najstariji (istodobno i najraniji, koji je dosad dokazan u Starigradu) denar gensa Ticija, iz 90. godine prije Krista (Babelon, Monnaies II 490). U kasnijim se grobovima više nisu nalazili republički novčići, ali su nađene, neke vrlo dobro očuvane, velike bronce iz vremena Flavijevaca i Antonina. Nisu dosad nađeni postdioklecijanski novčići.

MICHAEL ABRAMIĆ
Beč

ANTON COLNAGO
Obrovac

